

УДК 929.53:27-773(477-25)"16/17"

Ігор СКОЧИЛЯС
(Львів)

ЗАПРОВАДЖЕННЯ МЕТРИЧНИХ КНИГ У КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ (середина XVII – XVIII ст.)

1. Метричні книги в латинському християнстві

Початки церковної метричної реєстрації людності сягають своїм корінням перших століть християнства, але про устійнення цієї традиції в Західній Європі можна говорити лише з другої половини XV ст.¹ Систематичний й регламентовий канонами облік населення в Римо-католицькій церкві був започаткований Тридентським собором 1545-1563 рр. Однією з особливостей тридентської реформи був наголос на душпастирстві як на важливому чинникові контролю за суспільним та індивідуальним життям парафіян². За допомогою різноманітних реєстрів, до ведення яких парохів зобов'язували синодальні рішення, можна було простежити періодичність відвідування вірними церкви, виконання ними релігійних практик, а також успішно проводити катехизацію населення. На 24-й сесії Тридентського собору (1563 р.), у рамках декрету "Tametsi dubitandum", було прийнято ряд ухвал, згідно з котрими кожен католицький священик зобов'язувався вести реєстри народжених і вінчаних, старанно виповнюючи відповідні рубрики. Постанови собору щодо метричної реєстрації почали реалізовуватися насамперед у Міланській архієпархії, де вже в 1565 р. з ініціативи кардинала Карла Боромея були прийняті відповідні рішення на провінційному синоді³. У кінці XVI ст. у Польщі більшість душпастирів також почали вести метричні книги усіх трьох видів та реєстри парафіян, хоча деякі із священиків мали їх і раніше, до офіційного впровадження в Речі Посполитій постанов Триденту. Зокрема, в польських архівах найдавніші римо-католицькі метрики датуються 1548 (Маріацький костел у Кракові), 1559 (Бохня) і 1576 (костел Тарнівської колегії) рр.⁴

Католицька контрреформація мала безпосередній вплив на православну спільноту в Речі Посполитій, а опосередковано й на Московський патріархат. Одним із західних запозичень було заведення в православних парафіях метричних книг. Виданий Петром Могилою "Требник" 1646 р. у своїй заключній частині вперше в історії Київській митрополії наводив форму метричних записів для реєстрації чинів хрещення, вінчання, похоронів, а також для ведення реєстрів парафіян⁵. Однак в українських землях, які в другій половині XVII ст. були приєднані до Росії, метричні книги входили у вжиток поволі й навіть не в усіх парафіях про них знали. Тому цією справою мусів спеціально зайнятися Київський єпархіальний синод 1691 р., котрий намагався устійнити метричну практику на Лівобережній Україні⁶.

У Російській православній церкві про метричні книги вперше згадано на Московському соборі 1666 р.⁷, а повсюдну реєстрацію природного руху населення в парафіях запроваджено спеціальним указом Священного синоду ще пізніше – аж у 1722 р.⁸

2. Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії в другій половині XVII століття

Могілянські реформи та їх реєстрація в єпархіях Київської митрополії

У вітчизняній історіографії й до сьогодні популярною є помилкова гіпотеза про доволі пізні хронологічні рамки запровадження метричних книг у різних регіонах України⁹, цього ключового для генеалогів джерела з історії окремих родин і цілих суспільних груп. Серед дослідників утвердилася стереотипна парадигма, згідно з якою реєстрація природного руху населення до початку XVIII ст. якщо й мала тут місце¹⁰, то винятково в латинських парафіях, котрі адміністративно підпорядковувалися Римо-католицькій церкві Речі Посполитої й виконували настанови Тридентського собору 1545-1563 рр.

З огляду на недостатню вивченість цієї проблематики в Україні¹¹, важливого значення набувають евристичні студії, зіставлення виявленого матеріалу з доробком західноєвропейської (зокрема польської) та російської історіографії¹², з'ясування генези метричних книг на українських землях, опрацювання хронології їх запровадження в українських Церквах київської традиції – Православній та Греко-католицькій. Необхідно також брати до уваги й ту обставину, що на українську модель метричного обліку населення помітний вплив мала латинська традиція з її централізацією, чіткою дисципліною та раціоналізмом.

Саме Католицька контрреформація значною мірою спричинилася до появи метричних книг у східнослов'янських землях. У Православній церкві та території сучасних України й Білорусі ведення метрик ініціював київський митрополит Петро Могила (1633-1646). Виданий ним у 1646 р. *Требник* в своїй заключній частині вперше в історії Київської церкви наводив форму метричних записів для реєстрації чинів хрещення, вінчання, похоронів, а також укладення списків парафіян¹³. Натомість у Російській православній церкві на метричні книги звернули увагу значно пізніше – на Московському соборі 1666 р.¹⁴ Певний вплив на активізацію реєстрації людності в Православній та Уніатській церквах мала багаторічна практика провадження метричних книг у вірменських та латинських парафіях на території України. Зокрема, у Львові метрикою вінчаних послуговувалися протягом 1642-1680 рр., а чини хрещення у львівському катедральному соборі реєстрували принаймні з 1674 р.¹⁵ Ще раніше метричні книги з'явилися у Львівській вірменській парафії (відомі дослідникам метрики хрещених датуються 1636-1733 рр.), дещо пізніше – в Станиславівській парафії (книгу заручин і шлюбних контрактів запроваджено в 1693 р.)¹⁶. Ці дані свідчать про доволі швидку адаптацію Східних Церков до латинської моделі обліку парафіян.

Дослідження збережених в архівних, бібліотечних і музейних колекціях примірників метрик XVII ст. показує, що реформа Петра Могили, на жаль, не призвели до масової появи в православних парафіях України метричних книг. Як відомо, Могила помер невдовзі після виходу у світ свого знаменитого *Требника*, тому ця богослужбова книга із зразками метричних записів через об'ємність і високу ціну так і не стала практичним посібником для тисяч парохів. Іншою причиною ігнорування духовенством канонічної вимоги провадження метрик був спротив місцевих православних владик, які самостійно видавали богослужбові книги і не бажали, щоб їхні парохі послуговувалися *Требником* Петра Могили. Зокрема, у Львівській єпархії протягом другої половини XVII ст. священники використовували т. зв. Малий *Требник* видання 1645 р. (Арсенія Желіборського)¹⁷, 1668 р.¹⁸, 1681 р.¹⁹, 1682 р.²⁰, котрі хоча й орієнтувалися на могилянський зразок, однак опускали ряд молитов, треб і церковних приписів, у т. ч. і метричний формуляр. Їхнє абсолютне переважання у православних парафіях України в кінцевому підсумку й вирішило долю *Требника* Петра Могили, який, будучи блискучою пам'яткою богословської думки Східної Церкви, так і не був повсюдно запроваджений у літургійну та церковно-адміністративну практику Київської православної митрополії.

Перші спроби використання метричних книг в Україні (30-і – початок 70-х рр. XVII ст.). Наведеними вище факторами передовсім і пояснюється надзвичайно рідкісні приклади використання в парафіяльних канцеляріях метричних книг. Звичайний священник фактично не мав у своєму розпорядженні зразків-формулярів, котрі повчали його, як реєструвати на письмі хрещених, вінчаних і померлих парафіян. Приклад *Львівської єпархії* доводить, що зі середини XVII ст. і до початку 70-х рр. того ж століття метричні книги з'явилися лише в поодиноких парафіях. Зокрема, детальний текстологічний аналіз однієї з небагатьох збережених на сьогодні метрик – книги хрещених містечка Білий Камінь, доводить, що в той час вони провадилася епізодично й до того ж дуже недбало. Так, за 1651 р. зберігся лише один запис, чергова нотатка пароха про хрещення походить з 1661 р., під трьома наступними роками зафіксовано по одному записові, а за 1665-1667, 1672 рр. взагалі немає записів. Подібний стан зберігався і в наступні роки: протягом 1668-1671 і 1673 рр. було внесено лише по одному акту хрещення²¹. Візитаційні протоколи XVIII ст. згадують ще про “метрики давні” в с. Бубнище тодішнього Болахівського деканату, що провадилися з 1660 р.²²

Окремі сліди могилянської метричної реформи зустрічаються в *Холмсько-Белзькій єпархії*. Тут метрики побутовали як в православних, так і в уніатських парафіях. Найбільш відомою є 120-сторінковий “*Прототипонь онома, сирѣчь Метрика имень крещаящихся*” братської ставропігійської церкви Св. Миколая в Замості²³. “*Прототипонь онома*” є першою відомою нам метричною книгою, що провадилася Православною церквою на українських землях. Вона з'явилася задовго до *Требника* Петра Могили: поодинокі кириличні записи в ній сягають 1630-1640 рр.! Всього ж “*Прототипонь онома*” за 1630-1699 рр. містив 918 метричних записів, ретельно упорядкованих “старшим” Святомиколаївського братства Григорієм Сакевичем і вчителем місцевої руської (української) школи Григорієм Волостовським²⁴. Метрика містить також спеціальну інструкцію для парохів щодо реєстрації чинів хрещення – “Како подобаєть вписовати...”, однак її зміст нам невідомий.

Замойська метрика, оздоблена художнім орнаментом, була дбайливо скопійована на початку 70-х рр. XVII ст. з додатком алфавітного покажчика імен хрещених парафіян, укладеному в хронологічній послідовності. Інтенсивність записів свідчить про устійнення практики метричної реєстрації людності в цьому регіоні, наявність у парафіяльних канцеляріях певних традицій провадження демографічної документації, усвідомлення духовенством і мирянами вагомості обліку вірних, що

розумівся в категоріях спасенної місії Церкви. Передмова до “Прототипонъ онома” розкриває релігійний контекст появи метричних книг в Україні та православну свідомість її упорядників: “Мы еднакъ, абы не подпали подъ проклятво, творячи дѣло Господне со небреженіемъ, и туо симонѣю викоренити постаралисмося: межи иншими христіанства нашего порядками, которіе всѣ во честь Богу, въ Троици славимому, справуемъ, и во славу Святаго Іерарха и Чудотворца Христова Николы, для многихъ причинъ велце потребную, а злѣща тыхъ многими герезіями заражоныхъ часовъ, Метрику для уписованія дѣтокъ христіанскихъ отъ самага начала въ Церкви Божой заживанную, презъ лѣннихъ и недбалыхъ еднакъ дѣлателей того винограда зъ великимъ жалемъ и шкодою занедбаною, – отновити постаралисмося, [...] и такой порядок в писаню именъ, абы конфузїи не было, постановилисмо”²⁵.

До наших днів збереглася також метрика хрещених с. Рогізна біля Томашіва із записами за 1662, 1665-1674 і наступні роки²⁶. Відомо також про метрики хрещених у *Перемишльській* єпархії, які провадилися в парафіяльних канцеляріях церкви Різдва Св. Йоана Хрестителя в Перемишлі (з 1667 р.), храму в Яворові (з 1670 р.) та в с. Кам’яна Мушинського намісництва²⁷.

Під впливом реформ Петра Могили метрики впроваджувалися й в Уніатській церкві та в тих парафіях на території православних єпархій, котрі визнали зверхність Римського Апостольського престолу. Зокрема, збереглися свідчення про спроби впровадження метричних книг в уніатських церквах Перемишльської єпархії. У “*Науці соборовій*” адміністратора уніатської частини єпархії Якова Суші, виданій у 1669 р. для парохів Бецького та Спільського намісництв, спеціально наголошувалося на важливості метричних книг, покладаючи на протопресвітерів обов’язок контролю за їх провадженням та застерігаючи парохів грошовими карами за невиконання цього припису: “Метрики крещенія и слюбъ абы кождый мѣль въ церкви своей, чога отець намесникъ нашъ [маеть постер]ѣгати, а ктобы не мѣль, вины по злотому брати”²⁸. Як свідчать джерела, метричні книги в той час набули поширення також у білоруській частині Київської митрополічної єпархії. В архіві київських митрополитів ще в другій половині XIX ст. зберігалася численна колекція метричних книг з Білорусії та Литви, найдавніші з яких датувалися 1642 р.²⁹ Відомо також про метричні книги хрещених Жировицького василіанського монастиря з 1673 р., причому деякі записи в них покликалися на “попередню метрику”, запроваджену тут, як гадаємо, не пізніше середини XVII ст.

Наведені приклади поширення метричних книг у Київській митрополії (як православної, так і уніатській) свідчать про їхній локальний характер; запровадження метрик було перш за все ініціативою місцевих священників, а не результатом цілеспрямованої політики церковної єпархії. Неefективність метричної реформи Петра Могили опосередковано визнавали й тогочасні православні владики в Україні. Так, львівський єпископ Йосиф Шумлянський у 1687 р. писав: “Правда и то, же по Могилѣнской см[є]рти, в нѣкоторыхъ Ц[є]рквахъ албо Дієцезїяхъ и Книга таѣ Метрика правѣ южь была оумерла..., и ѣко бы въ Могилѣ перстю недбалства пастырского и пѣском лѣнства ѡсоб д[ѣ]ховныхъ такъ была заграмажена, ижь розѣмѣли нѣкоторїи, же той Книги нѣгды не было на свѣтѣ”³⁰.

3. Метрична реформа Антонія Винницького

Територіальна й хронологічна обмеженість метричної реформи Петра Могили спонукала тогочасного номінального главу Православної Церкви в Речі Посполитій Антонія Винницького розпочати її новий етап. Ініціатор реформи – Винницький – походив з дрібної руської шляхти гербу Сас, осілої в гірських районах Перемишльської землі Руського воєводства. Припускають, до рід Винницьких волоського походження, який, однак, вже в XVII ст. однозначно ототожнював себе з “руською нацією”, та був пов’язаний зі селом Винники. Першим відомим представником династії Винницьких вважається Антоній, який у 1513 р. засвідчував своє шляхетство в Перемишльському земському суді. Винницькі у XVII ст. переселилися в замковий маєток Урож, що складався з 4 сіл. Олександр Винницький – майбутній київський митрополит Антоній – народився близько 1600 р. Він був сином Федора та Маріанни з Дзюсів (дата його народження невідома). У молодому віці Олександр служив у польському кварцяному війську під орудою великого коронного гетьмана Миколая Потоцького, приймав участь у сутичках з козаками, а під Жовтими Водами в травні 1648 р. потрапив у полон до татарів, в якому перебував кілька років³¹.

Батько Олександра та інші члени родини Винницьких приймали активну участь у релігійному житті Перемищини, були пов’язані з королівським двором, тож немає нічого дивного в тому, що 27 квітня 1650 р. нещодавно визволений з неволі Олександр Винницький отримав привілей на перемишльську православну катедру. Після прийняття чернечих обітів він прибрав собі ім’я Антоній, і 11 липня того ж року був хіротонізований на єпископа. Новий владика користувався заслуженим авторитетом серед духовенства та вірних, і після смерті в 1663 р. православного митрополита Дионісія

Балабана Винницький посів київський престол. Однак через спротив московського царя він фактично контролював лише ту частину Київської митрополії, що знаходилася в межах Корони Польської, тоді як його конкурент – митрополит Йосиф Тукальський (1663-1675), отримав юрисдикцію над Правобережною Україною, Білоруссю й Литвою³². Коли ж польський король, ігноруючи Антонія Винницького, одночасно іменував у березні 1675 р. адміністратором Київської митрополії львівського єпископа Йосифа Шумлянського³³, Винницький змушений був негласно визнати повноваження Шумлянського в Київському та Брацлавському воєводствах, обмежившись контролем над православними церквами Київської єпархії у Великому князівстві Литовському (до 1679 р. включно)³⁴.

Обіймаючи одночасно два церковні уряди, Антоній Винницький у вересні 1667 р. домігся призначення собі коад'ютора – Юрія Гошовського, передавши йому в управління Перемишльську єпархію, сам натомість намагаючись остаточно утвердитися на митрополичому престолі у Києві. Коли ж у середині липня 1674 р. Юрій Гошовський помер, Антоній Винницький став адміністратором єпархії, не будучи, однак, її канонічним владикою³⁵. Окрім того, в 1667-1668 рр. він виконував обов'язки адміністратора Львівської єпархії, а 1666 р. отримав в управління багату Унівську архимандрію³⁶. Помер Антоній Винницький 26 листопада 1679 р.³⁷

“Метрика церковна” Антонія Винницького: археографічний опис і проблеми датування. Реформу реєстрації природного руху населення в православних парафіях Київської митрополії Антоній Винницький започаткував виданням спеціального друкованого формуляру – *“Метрики церковної”*. Формуляр був покликаний стати настільною книгою для взірцевого провадження парохами усіх видів метричних книг. Один з примірників *“Метрики”* було віднайдено у фондах Національного музею у Львові та введено в науковий обіг на початку 20-х рр. ХХ ст. Цей бланк-формуляр формату *in folio* свого часу використовувався для ведення метричних записів парохом села Більче Дрогобицького намісництва. Стародрук було внесено в бібліографічні каталоги³⁸, однак археографічний опис і спробу датування пам'ятки здійснили лише Я. Запаско, Я. Ісаєвич та І. Мицько³⁹ та Я. Павличко. Вони з'ясували, що *“Метрику церковну”* надруковано в Унівській друкарні.

Другий примірник *“Метрики”* Антонія Винницького був виявлений нами нещодавно в збірці Перемишльської греко-католицької капітули (Національна бібліотека у Варшаві)⁴⁰. Свого часу цей примірник слугував священикам с. Татари Дрогобицького намісництва для реєстрації чинів хрещення і вінчання. Він аналогічний львівському стародрукові; хронологічна відмінність полягає в тому, що початковий запис пароха в цей метричний формуляр зроблено 16 березня 1673 р., тоді як львівський примірник містить записи, починаючи з 16 вересня 1671 р. Якщо варшавський стародрук являє собою окрему книгу-формуляр, в яку на чистих аркушах послідовно вносилися метричні записи, то фоліант з Національного музею у Львові опрацьований разом з *“Метрикою”* Йосифа Шумлянського 1687 р. і фактично не містить нотаток з ХVІІ ст.⁴¹

Титульна сторінка *“Метрики церковної”* та назва кожного з розділів орнаментовані, титул стародруку обрамлений. Обсяг видання – 15 аркушів, по 22 рядки в кожному. Формуляр прикрашений заставками.

Саме титул *“Метрики”*, як з'ясувалося при текстологічному аналізі, послужив ключем для поновного визначення датування пам'ятки. Попередні дослідники датували її не пізніше 1671 роком, вважаючи, що запис від 16 вересня 1671 р. на титульній сторінці стародруку є достатньою підставою для його атрибуції. Другий примірник *“Метрики церковної”* з вписаною початковою датою (1673 р.), здавалося б, підтверджує міркування згаданих науковців. Однак насправді записи 1671 і 1673 рр. засвідчують лише внесення парохами в формуляр актів хрещення парафіян, які раніше вони не мали змоги зареєструвати за відсутності метричного формуляру. Що більчецький і татарський священики *“заднім числом”* могли занотувати свої обрядові чинності хрещення, свідчить тогочасна церковна практика, коли при виявленні пропусків у провадженні метричних записів намісники зобов'язували парохів занотовувати в метриці раніше опущені чини хрещення, вінчання чи похоронів.

Згадка у *“Метриці церковній”* про те, що вона видана *“при державі короля Іоана Третього”* однозначно підважує гіпотезу про її появу перед 1671 р. Як відомо, король Ян ІІІ Собеський (1629-1696) посів польський престол 19 травня 1674 р., тож *“Метрика”* просто фізично не могла постати раніше цієї дати. Ще більше конкретизує час друку формуляру титулатура його укладача – Антонія Винницького. Те, що митрополит іменує себе *“адміністратором Перемишльської єпархії”*, свідчить про те, що в період видання *“Метрики”* перемишльського владика Юрія Гошовського вже не було серед живих (він помер у середині липня 1674 р.), а Винницький уже встиг перебрати на себе обов'язки адміністратора єпархії, які він виконував до номінації Інокентія Винницького на перемишльського єпископа в перших числах жовтня 1679 р.⁴² Зростаюча інтенсивність записів у метричних книгах

Перемишльської єпархії протягом 1675 р. опосередковано свідчить, що “Метрика церковна”, найвірогідніше, була надрукована в другій половині 1675 р.

Форми записів чинів хрещення, вінчання і похоронів та реєстрів парафіян у “Метриці церковній”. Текстологічний аналіз “Метрики церковної” Антонія Винницького доводить, що її зміст практично ідентичний з метричним формуляром *Требника* Петра Могили, яка містить зразки метричних записів. Обидва тексти різняться між собою хіба що окремими повторами й прикладами, а також наявністю в “Метриці” Винницького відмінних від *Требника* 1646 р. заголовків. На нашу думку, в такому наслідуванні Антонієм Винницьким метричної моделі, кодифікованої Петром Могилою, не слід вбачати ознаку занепаду Православної церкви в Україні та брак серед її інтелектуальної еліти нової богословської думки. В даному разі київському митрополитові йшлося радше про свідоме нав’язування до могилянської традиції в українському православ’ї. У такий спосіб православна єпархія намагалася зберегти тяглість реформ, ініційованих Петром Могилою в Київській митрополії протягом 30-40-х рр. XVII ст., та розвинути їх з урахуванням тогочасних потреб Церкви та політичного й культурного контексту епохи.

Метрична реформа Антонія Винницького передбачала провадження в парафіяльних канцеляріях усіх чотирьох видів метричних книг:

- 1) *хрещених*;
- 2) *вінчаних*;
- 3) *“живих парафіян”*;
- 4) *померлих*.

Відповідно “Метрика церковна” була поділена на чотири розділи, кожен з яких містив зразки метричних записів та практичні душпастирські поради духовенству, як реєструвати тих чи інших осіб у разі відхилення від звичних норм тогочасного канонічного права Церкви.

Перший розділ – “Книга крещених, в нейже вписаніє сице бываєть” – передбачав використання парохами визначені форми впису чину хрещення⁴³. Наявність у парафії метричної книги хрещених відкривала перед Церквою можливість контролю легітимність народженої дитини, визначати територіальне й суспільне походження її батьків, наявність церковного шлюбу. Дуже важливою проблемою для єпархії було також обмеження числа хресних батьків (не більше двох), оскільки між ними та новонародженим встановлювалася духовна спорідненість, тотожна, згідно з еклезіологією, кровній, що звичайні селяни й міщани не завжди усвідомлювали, допускаючи одруження навіть між близькими родичами хресних батьків, що вважалося тяжким гріхом.

Церква змушена була враховувати й ту обставину, що з поширенням ідей Реформації на українських землях та поступовою секуляризацією суспільного життя в православних парафіях погіршувався морально-етичний клімат, зростав релігійний конформізм. Виявом цих процесів стало збільшення числа незаконно народжених дітей, яких покинули батьки, зростання популярності добровільного обмеження народжень. Через недослідженість проблематики на українському матеріалі важко простежити динаміку цих явищ, однак досвід Західної Європи свідчить, що вже в XVII ст. християнство зіткнулося з численними викликами, які загрожували традиційному укладові життя локальної спільноти, зокрема сім’ї. Наприклад, у Мілані (Італія) шпиталі щороку протягом 1660-1669 рр. приймали по 405 покинутих матерями дітей, у Тулузі (Франція) в 1650-1687 рр. 1 позашлюбна дитина припадала на 94 шлюбних, в 1668-1675 рр. – 1 на 59, а в єпархії Сан-Мело за період з 1651 по 1700 рр. було зафіксовано 0,66% народжень “з неправного ложа”. У Франкфурті-на-Майні (Німеччина) одна позашлюбна дитина в 1635-1649 рр. припадала на 113 “нормальних”, а протягом 1700-1709 рр. – вже 1 на 87. У французьких містах XVIII ст. відсоток позашлюбних дітей становив 1,4-3% від загального числа, в сільській місцевості – лише 0,5%, що свідчило про добровільне обмеження народжень і покинення релігійного конформізму⁴⁴.

Щоб запобігти подальшій секуляризації життя мирян на рівні православної парафії, Антоній Винницький у “Метриці церковній” вимагав від парохів охрещувати незаконно народжених дітей, навіть якщо не було достатньо відомо імені батька або й матері, та вважати їх повноправними членами релігійної громади. Про такий чин хрещення священник мав залишити спеціальний запис у метричній книзі, зазначаючи, чи він дав розрешення матері й немовляті. Якщо ж мати покинула неоохрещену дитину напризволяще, духовний отець був зобов’язаний встановити місце, час і обставини цієї події, особу людини, яка знайшла немовля, а вже після цього охрестити його (за умови, що ніхто з парафіян не підтвердив факту хрещення дитини в минулому). У разі загрози життю новонародженому священник або навіть і звичайний мирянин був зобов’язаний охрестити дитину, навіть у звичайному будинку, оскільки вона могла померти без Тайни хрещення, не позбувшись первородного гріха Адама

і Єви, а отже, не мати спасення в потойбічному житті. Коли ж дитина виживала, священник з'ясовував, хто уділяв їй хрещення та в якій формі, й за потреби поновно здійснював обряд. Усі згадані надзвичайні випадки при хрещенні душпастир окремо занотовував у метричній книзі, як рівно ж і факти охрещення його вірних священниками з інших парафій.

“Книга в супружество вѣнчанных” містила взірць впису акта церковного шлюбу між чоловіком і жінкою⁴⁵.

Щоб шлюб уважався дійсним, важливо було встановити, чи існують якісь канонічні перепони для його укладення (відсутність хрещення в одного з подружжя, перебування в шлюбі перед вінчанням, відмова від Святого Причастя в часі Великодньої сповіді тощо). Тому парох фіксував у метричній книзі час і місце всіх трьох передшлюбних опитувань парафіян, що проводилися зазвичай у церкві під час недільного або ж святкового богослуження. Після цього священник занотовував імена молодят та їхніх батьків, визначав, звідкіля вони походять, їхній вік, попередній родинний статус (важливо було встановити, чи хтось з подружжя не перебував раніше в церковному шлюбі). Обов'язковим був запис про добровільність шлюбу з обох сторін, оскільки в протилежному випадкові чин вінчання вважався недійсним. Головним свідком Тайни супружества виступав Господь Бог, однак для Церкви було важливим також визнання шлюбу з боку членів церковної громади. Тому вимагалось, щоб у метрику вписували імена свідків з обох сторін. Якщо ж хлопець чи дівчина походили з іншої парафії, то тоді представляли для впису в метричну книгу посвідку від свого пароха про передшлюбні опитування в рідній парафії, а також, у ряді випадків, метричне підтвердження про хрещення.

У метричних книгах вінчання передбачалася окрема процедура реєстрації шлюбу, уділеного за спеціальним дозволом єпископа чи намісника (переважно його потребували відлучені колись від Церкви парафіяни, вдови і вдівці, споріднені кровно особи, чоловік або жінка, котрі тривалий час не жили подружнім життям). У такому разі легітимним актом виступав засвідчений письмовий дозвіл єпископа, на підставі якого священник робив відповідний запис у метричній книзі.

“Метрика церковна” Антонія Винницького наполягала також на запровадженні в парафіяльних канцеляріях нового для українського православ'я виду церковної документації – реєстрів парафіян. “Книга третіа живихъ своихъ Парохіанъ” наводила приклад зразкового статистичного опису християнської родини⁴⁶.

У реєстр “живих парафіян” повинні були вноситися ім'я й прізвище кожного члена родини, його вік. Список мав охоплювати усіх парафіян: як корінних мешканців даної місцевості, так і тих, хто перебував тут тимчасово або мав намір перебраться на постійне місце проживання в іншу парафію. Реєстр слугував парохіві також для контролю за участю вірних у Великодній сповіді. Кожного, хто висповідався і прийняв Святе Причастя, духовні отці зобов'язувалися ретельно задокументувати. З допомогою таких реєстрів священник у будь-який час міг зорієнтуватися в чисельності та природному русі населення на території його парафії, представити в разі потреби світській або церковній владі достовірну інформацію про того чи іншого мирянина.

“Книга четвертая, усопшихъ Парохіанъ Церкви С.” вимагала від парафіяльного клиру обов'язкової фіксації похоронних обрядів у метричних книгах. Особлива увага до цього виду метрик пояснюється тим, що чин похорону не входив до семи Святих Тайн християнської Церкви. Тому парохі, на відміну від хрещень і вінчань, менше звертали уваги на реєстрацію похоронів, поважно не трактуючи їх як найважливіші церковні обряди. З огляду на таку поставу частини духовенства “Метрика церковна” намагалася устійнити форму записів для похоронів⁴⁷.

Реалізація метричної реформи

Антонія Винницького в українських землях

Для того, щоб належним чином оцінити значення “Метрики церковної” Антонія Винницького не лише як пам'ятки церковного права, але й дієвого інструмента в душпастирській практиці парафіяльного духовенства, необхідно з'ясувати масштаби й ефективність її впровадження в окремих єпархіях Київської православної митрополії. Певна річ, найбільший успіх “Метрика церковна” мала в Перемишльській єпархії, адміністратором якої Винницький у той час був (1674-1679). Записи у віднайденій метриці с. Татари свідчать, що на час смерті митрополита його метрична реформа досягла певних успіхів, динамічно розвиваючись у тих парафіях, де церковній владі в першій половині 70-х рр. вдалося запровадити метрики. У 1679 р. парох Татарів о. Симеон зареєстрував 7 хрещень, у 1680 р. – ще 4. Однак у наступні роки, коли в Перемишльській єпархії з'явився новий владика, періодичність записів погіршується: 1681 р. маємо 1 впис, у 1682 і 1684 рр. – по 3, 1685 р. – 5, 1686 р. – 2, 1688 р. – 1, 1691 р. – 2. Після офіційного проголошення унії в 1691 р. та проведення єпархіального собору 1693 р.

кількість актів хрещення дещо зростає. Це пов'язано, найвірогідніше, з посиленням адміністративного контролю за діяльністю духовенства, на чому, власне, й наголошував згаданий собор⁴⁸. У 1693 р. метрика фіксує вже 6 хрещень, 1695 р. – 4, однак надалі інтенсивність записів меншає: 1696 і 1698 рр. внесено по 3 акти хрещення, а 1699 р. – всього один⁴⁹.

Окрім Більчеської й Татарівської парафій, реєстрацію хрещених на основі формуляру Винницького було запроваджено в с. Куляшне Ліського деканату, с. Турянськ Кросненського деканату (1693 р.) та в Святотроїцькому храмі Перемишля (1696 р.)⁵⁰. Натомість у с. Поврозник Мушинського деканату в 1675 р. з'явилася “метрика хрещених і усопших”, зміст якої варто розглянути детальніше. Без сумніву, Поврозницька метрика, що провадилася до 1771 р. включно, є продуктом реформи Антонія Винницького. Перші записи в ній зроблені під безпосереднім впливом його “*Метрики церковної*”, про що свідчить динаміка записів: 1675 р. – 11 хрещених, 1676 р. – 25, 1677-1678 рр. – по 9, 1679 р. – 16, 1680 р. – 14, 1681 р. – 13, 1682 р. – 18, 1683 р. – 11. Я і у випадкові з Татаринською метрикою, невдовзі після смерті Антонія Винницького кількість вписів хрещених у книзі с. Поврозник відчутно зменшується: 1684 р. – 5 актів, 1685 р. – 7, 1686-1687 рр. – по 5, 1688 р. – 13, 1689 р. – 4. Згадана метрика примітна тим, що в ній, окрім записів про хрещення, місцевий священик часто зазначав, хто й коли одружувався чи помирав⁵¹.

Натомість одночасна реєстрація хрещених і вінчаних відома лише в одній парафії с. Середне Села, де ця практика була запроваджена 1698 р.⁵²

Всі види метричних записів – хрещених, вінчаних і померлих, було розпочато в Судовій Вишні (1682 р.) та Яворові (1690 р.). Перша з метрик характеризується свідомим скороченням визначеної формуляром Винницького зразка метричного акту, хронологічною нерівномірністю записів і, що найбільше разить, їхньою відсутністю за окремі роки (1685 р.). Якщо за 1682 і 1684 рр. внесено відповідно по 2 і 3 акти, то за 1683 і 1686 рр. – аж по 35 і 27!⁵³ Натомість Яворівська метрика є яскравим прикладом поєднання парохами досвіду реєстрації людної, здобутого ними ще на першому етапі метричної реформи Петра Могили (зокрема, тут вперше в Київській митрополії у 1670 р. було укладено реєстр парафіян), із знаннями, засвоєними від “*Метрики церковної*” Антонія Винницького. Використовуючи форми метричних записів, скопійованими з *Требника* 1646 р., що практично не різнилися від змісту формуляра Винницького, місцевий священик о. Самійло Зборовицький протягом 1675-1676 рр. активізував реєстрацію природного руху населення в своїй парафії, помістивши під цими роками відповідно 20 і 25 записів, у той час як за 1674 р. спромігся внести лише 8 метричних актів. Однак у наступні роки парох відверто занедбував свої душпастирські обов'язки: за 1676-1683 рр. ним зроблено від 2 до 7 щорічних записів. Правда, в другій половині 80-х рр. священик старанніше фіксував чини хрещення (іноді вони доходили до 24 у рік)⁵⁴. Та це радикально не змінювало загальної картини пасивності й недобросовісності парафіяльного клиру. Від його примхи й особистої заангажованості, в умовах міжконфесійне протистояння в Перемишльській єпархії між православними й уніатами та відсутності ефективної системи церковного управління, значної мірою залежав тріумф чи поразка метричної реформи Антонія Винницького.

Певне поширення “*Метрика церковна*” Винницького набула в сусідній з Перемишльською Холмсько-Белзькій єпархії, окремі парафії якої в той час залишалися православними. Зокрема, збереглися метрики хрещених с. Рогізна біля Томашіва, що з перервами провадилася протягом 1676-1680, 1682-1691, 1695, 1703-1708 рр., а також с. Бабичі (починаючи з 1683 р.), с. Витків (з 1688 р.) та с. Потік Горішній (хрещення фіксовано протягом 1678, 1683, 1686-1690, 1693-1696, 1699-1703 рр.)⁵⁵. Сліди рецепції метричної реформи Антонія Винницького простежуються також у *Львівській єпархії*. Очевидно, саме під впливом його формуляру розпочато 1676 р. метричну реєстрацію хрещених у с. Гряда Львівського деканату, парафії Св. Теодора м. Жидачева, 1677 р. – у с. Межиріче Жидачівського деканату, 1678 р. – у парафії Воскресіння Христового м. Жидачева, 1679 р. – у с. Підвисоке Щирецького деканату. Разом з метричними записами про хрещених парохі с. Велдіж та с. Сенечів Болехівського деканату розпочали відновлювати вінчаних парафіян ще з 1668 р., а в с. Підвисоке Щирецького деканату, – починаючи з 1677 р.⁵⁶

Примітно, що джерела не фіксують до 1688 р. фактів практикування духовенством Львівської єпархії реєстрації померлих. У жодній парафії візитатори не виявили метрики, де б були всі три види записів – хрещених, вінчаних і померлих. Певна річ, кількість парафій у Київській православній митрополії, в яких протягом 1646-1675 рр. завпровадили метричні книги, насправді була значно більшою, однак сумнівно, щоб вони склали хоча б десяту частину всіх існуючих на той час православних церков на українських землях. Пізніші джерела дають підстави вважати, що, як і в XVIII ст.⁵⁷, протягом 50-60-х рр. XVII ст. більшість парохів виявляла нехіль до канцелярської роботи, котра вимагала

ретельності, певних навиків і відповідного культурно-освітнього рівня. Часто духовні отці просто не мали коштів, щоб придбати *Требник* Петра Могили чи *“Метрику церковну”* Антонія Винницького, покладаючись на власну пам’ять та нотуючи чини хрещення, вінчання й похоронів на окремих аркушах, у різних зошитах і на полях богослужбових книг. Очевидно, частина духовенства свідомо опиралася *“новині”*, вбачаючи в метриках ознаку окциденталізації Православної Церкви. Метрики ставали також жертвами стихійних лих (передовсім пожеж), крадіжок або просто губилися (наприклад, відомі випадки, коли їх зберігали на церковній пасіці)⁵⁸.

Висновок. Запровадження метричних книг у Київській православній митрополії впродовж другої половини XVII ст. було складовою ширшої програми церковних реформ в українсько-білоруських землях, ініційованих Петром Могилою⁵⁹. Тож появу *“Метрики церковної”* Антонія Винницького слід однозначно трактувати як рецепцію могилянських реформ в Україні, виразної демонстрації тягlosti православної традиції в Україні, спробою протиставити польському латинському прозелітизму та унійній концепції розвитку Східної Церкви власну модель розвитку православ’я. І зразки метричних записів у *Требнику* 1646 р., і *“Метрика церковна”* Антонія Винницького 1675 р. були покликані покращити рівень душпастирства. Маючи в своїй канцелярії второпно укладену метричну книгу, православний парох легко з’ясував практикування тим чи іншим селянином, міщанином або шляхтичем християнського вчення (періодичність відвідування храму, сповіді (перш за все Великодньої), приступлення до Святого причастя, засвоєння правд віри, прийняття церковного шлюбу, вчасне хрещення дітей тощо), виконання розпоряджень вищого духовенства, ставлення до інших релігій, сімейний, освітній і професійний стан, віковий і майновий ценз, структуру родини. Таким чином, наявність комплектної метричної книги з усіма категоріями записів відкривала перед священником можливості повного контролю за суспільним і релігійним життям мирян на території парафії.

Окрім суто релігійного контексту, запровадження метричних книг на українських землях мало і суспільне значення. Вже в другій половині XVII ст. вони поступово набувають практичного застосування. Облята в книзі галицького гродського суду обряду хрещення *“среем Козьмою”* мешканця с. Татари (Перемишльська єпархія) Афанасія Юзенького від 20 січня 1676 р.⁶⁰ свідчить, що посвідки про хрещення та вінчання селян, які видавалися парафіяльними канцеляріями, слугували шляхті достатнім легітимним документом, що засвідчував юридичний статус підданих, їхнє територіальне походження, сімейний стан, родинні зв’язки з іншими жителями маєтку.

Разом з тим слід визнати, що другий етап метричної реформи в Київській православній митрополії мав локальний характер і обмежений вплив. *“Метрика церковна”* Антонія Винницького була офіційно запроваджена в Перемишльській єпархії, частково – у Львівській, та в деяких парафіях Холмсько-Белзької єпархії, що не визнавали юрисдикції місцевого уніатського владики Якова Суші (1652-1684). Хронологічно реформи в різних українських регіонах тривали від середини 70-х рр. до кінця XVII ст. Метричні книги поволі впроваджувалися через недостатній контроль з боку церковної влади, неувагу до цього питання провінційних та єпархіальних соборів, неперіодичністю генеральних і деканських візитацій. Тому не дивно, що більшість парохів так і не запровадили в своїх парафіяльних канцеляріях практики регулярної реєстрації природного руху населення.

На перешкоді метричній реформі стояли й економічна руїна краю на тлі безперервних воєн другої половини XVII ст. (Хмельниччина, *“шведський потоп”*, війни з Туреччиною), і ганебна боротьба між православними єпископами за київський архиєрейський престол і львівську катедру, в яку безпосередньо був заангажований Антоній Винницький, непристосованість більшості священників до адміністрування в парафії. Чи руські парохі, матеріально бідні, неосвічені, несумлінні, могли добре виконувати свої обов’язки щодо ведення метричних книг? Існував також пасивний опір *“новинам”*, до яких багато православних причисляли і метричні книги, та неготовність організаційних структур Православної Церкви забезпечити дієвий контроль за ходом метричної реформи. Тому проблема функціонування метричних книг і надалі залишалася гострою в Київській православній митрополії протягом останніх десятиліть XVII ст. Незабаром до її вирішення змушені були звернутися владики Йосиф Шумлянський (1668-1708) у Львівській єпархії (реформи 1680 і 1687 рр.)⁶¹ та митрополит Варлаам Ясинський (1690-1707) у своїй Київській єпархії⁶². Саме їм Православна Церква в Україні завдячує закріпленню метричної реформи на законодавчому рівні й утвердженню цієї ідеї в еклезіологічній свідомості єпископату, що мало вирішальне значення для подальшого поширення практики ведення усіх видів метричних записів на українських етнічних землях у складі Московського царства, Речі Посполитої та, певною мірою, Австрійської монархії, Молдавського й Семигородського князівств.

4. Метрична реформа у Львівській єпархії 1680 року

Територіальна й хронологічна обмеженість метричної реформи Петра Могили 1646 р. та Антонія Винницького 1675 р. змусили владика Йосифа Шумлянського (1668-1708) розпочати в Львівській єпархії її новий етап⁶³. 2 жовтня 1680 р. його заходами в Унівській друкарні тогочасною українською мовою було видано “Зерцало до преїзренѣ и латеѣишоѣ зрозѣменѣ вѣри стой”⁶⁴. У шостому розділі книги “Іакоса мають ѡцеве Протопопове, а іак сщенници, и весь клиръ дховный в порѣдкахъ црковныхъ заховати” львівський владика звернув увагу духовенству на метричні книги як на важливий елемент сакраментальної практики Православної церкви, без якого неможливо досягнути канонічного порядку в уділюванні Святих Тайн. Йосиф Шумлянський намагався таким чином призвичаїти священників до канцелярної роботи, виробити душпастирські засади обліку парафіян. Його “Зерцало” 1680 р. вимагало від парохів провадження двох видів метричних записів – хрещених і вінчаних. Передбачалося, що акт впису мав містити верифіковану дату хрещення, християнське ім’я народженого, ім’я й прізвище його батьків та кумів, а також територіальне походження осіб, причетних до Тайни хрещення. Подібний “набір” відомостей духовний отець повинен був вносити і в метричну книгу вінчаних⁶⁵.

Врахувавши негативний досвід попередніх етапів метричної реформи в Київській православній митрополії, Йосиф Шумлянський розробив систему церковного контролю за реєстрацією клиром природного руху населення. Небезпідставно вважалося, що пастирська опіка зробить реформу 1680 р. значно дієвішою від попередніх починань українсько-білоруського єпископату. Відповідальність за ведення метричних книг у парафіях Йосиф Шумлянський покладав на своїх намісників. Було передбачено й соборовий контроль за наявністю метрик як з боку консисторії, так і особисто єпископом⁶⁶.

Для успішної реалізації метричної реформи 1680 р. Йосиф Шумлянський вимагав, щоб кожний намісник і парох придбали “Зерцало”, однак, як свідчить аналіз книжкового репертуару парафіяльних бібліотек Городенківського та Щирецького деканатів 1733 р.⁶⁷, вона навряд чи набула значного поширення у Львівській єпархії в два останні десятиріччя XVII ст. Звертає на себе увагу та обставина, що метрична реформа 1680 р. не передбачала запровадження метричних книг померлих, а також реєстрів парафіян. І справді, перед 1687 р. джерела не фіксують жодної згадки про наявність у церковних архівах Львівської єпархії окремих метрик померлих чи списків вірних, а також спільних метрик хрещених і померлих або ж хрещених, вінчаних і померлих. Без сумніву, це було від’ємним моментом реформи Йосифа Шумлянського.

Метричні настанови “Зерцала” 1680 р. ставили собі за мету реалізацію двох важливих завдань: 1) активізація церковного обліку людності в тих парафіях, де вже з’явилися метричні книги під впливом реформ Петра Могили 1646 р. і Антонія Винницького 1675 р. та 2) запровадження й устійнення практики реєстрації вірних в парафіях, де ще не було метричних книг.

Перший напрям реформи 1680 р. дають змогу простежити матеріали генеральних візитацій Львівської єпархії середини XVIII ст., що містять надзвичайно вартісні дані про хронологію записів у “давніх православних метриках. Згідно з інформацією візитаторів, протягом 1680-1686 рр. метричний облік людності під впливом “Зерцала” продовжувався у восьми православних парафіях. Зокрема, метрики хрещених провадили парохі містечка Білий Камінь (перші записи – з 1651 р.), с. Бубнище Болехівського деканату⁶⁸ (з 1660 р.), с. Грядя Львівського деканату (з 1676 р.), м. Жидачева (церква Воскресіння Христового та церква Св. Теодора (з 1678 р.), с. Межиріччя Жидачівського деканату (з 1677 р.), с. Підвисоке Щирецького деканату (з 1679 р.). Спільна метрика хрещених і вінчаних, що функціонувала в час появи й поширення “Зерцала”, була виявлена в с. Велдіж Болехівського деканату (записи з 1668 р.), с. Підвисоке Щирецького деканату (з 1677 р.) та с. Сенечів Болехівського деканату (з 1668 р.).

У згаданих парафіях священники вже мали певний досвід метричного обліку вірних і напевне використовували його під час впровадження реформи 1680 р., однак не завжди це призводило до покращення реєстрації природного руху населення. Так, парох Білого Камня о. Павло в 1680-1686 рр. вносив записи неперіодично, з численними пропусками. Для прикладу, в 1680 р. він занотував 1 акт хрещення, в 1681 р. – 2, у 1682 р. – 14, у 1683 р. – 7, у 1684 р. – 15, у 1685 р. – 1, у 1686 р. – вже 21⁶⁹. Звична формула метричного запису не вирізнялася оригінальністю й зводилася до фіксації найнеобхіднішої інформації про новонародженого.

Іншим вагомим наслідком реформи 1680 р. було запровадження метричних книг у ряді парафій Львівського православного владичтва. Повною мірою оцінити масштаби цього процесу за браком

достовірних джерел доволі важко, однак не підлягає сумніву, що реєстрацію природного руху населення між 1680 і 1687 рр. Йосифові Шумлянському вдалося поширити на десятки сіл і містечок Галичини. Достатньо відомо про появу в той час “давніх метрик” у місті Поморяни (1681 р.) та с. Тустань Галицького деканату (1686 р.). Хрещених дітей розпочато нотувати в окремих книгах у с. Вишнів Журавненського деканату (1682 р.), с. Грушатичі Стрілиського деканату (1681 р.), с. Лисиничі Львівського деканату (1683 р.), с. Мала Горожанка Щирецького деканату (1685 р.), с. Меришів Гологірського деканату (1686 р.), с. Підсоснів Бібрського деканату (1685 р.) та с. Фірлеївка Білокам'янецького деканату (1686 р.). Натомість чини вінчання взялися реєструвати лише в с. Здвижин Золочівського деканату (1684 р.). Зафіксовано випадок, коли в одній метричній книзі вписували і хрещених, і вінчаних парафіян (м. Рогатин з 1681 р.)⁷⁰.

Практичну реалізацію метричної реформи Йосифа Шумлянського 1680 р. на парафіяльному рівні найкраще розкриває одна з небагатьох збережених до сьогодні тогочасних метрик – книга хрещених церкви Св. Георгія на Рогатинському передмісті⁷¹. Місцевий пресвітер розпочав її провадити на початку 1681 р., через кілька місяців після появи “Зерцала”. До кінця року він вніс 19 записів. У наступні роки інтенсивність метричної реєстрації парафіян не зменшувалася: 1682 р. занотовано 20 актів хрещення, 1683 р. – 18, 1684 р. – 21, 1685 р. – 18, 1686 р. – 13⁷².

Текстологічний аналіз Рогатинської метрики свідчить, що форма метричного запису про хрещення в той час вже була устійнена та взорувалася загалом на Требник Петра Могили й “*Метрику церковну*” Антонія Винницького, оскільки “*Зерцало*” 1680 р. не опублікувало зразок метричного формуляра. Записи набували іншого формулювання лише в надзвичайних випадках, коли, наприклад, вписували не двох, а більше хресних батьків, або коли один з батьків був невідомий чи від новонародженого немовляти свідомо відмовилися. У Рогатинській метриці за досліджуваний період вдалося натрапити на два такі прецеденти. 25 лютого 1682 р. хрестили Прокопа, батько якого був невідомий (стор. 4), а 31 січня 1684 р. парох змушений був уділити Тайну хрещення дитині, яку невідомі підкинули до церкви. В даному разі хрещення немовляти засвідчували аж 11 кумів!!!

Наведені приклади свідчать, що Православна церква в Україні у своїй душпастирській практиці змушена була враховувати тенденції до поступової дехристиянізації суспільного життя та зростання релігійного комфорізму серед мирян. Виявом цих процесів стало збільшення числа незаконно народжених дітей та немовлят, яких батьки покинули. Досвід Західної Європи свідчить, що в XVII ст. християнство зіткнулося з численними викликами, які загрожували традиційному укладові життя локальної спільноти, зокрема сім'ї. Наприклад, у Мілані (Італія) шпиталі щороку протягом 1660-1669 рр. приймали по 405 покинутих матерями дітей, у Тулузі (Франція) в 1650-1687 рр. 1 позашлюбна дитина припадала на 94 шлюбних, в 1668-1675 рр. – 1 на 59, а в єпархії Сан-Мело за період з 1651 по 1700 рр. було зафіксовано 0,66% народжень “з неправного ложа”. У Франкфурті-на-Майні (Німеччина) одна позашлюбна дитина в 1635-1649 рр. припадала на 113 “нормальних”, а протягом 1700-1709 рр. – вже 1 на 87. У французьких містах XVIII ст. відсоток позашлюбних дітей становив 1,4-3% від загального числа, в сільській місцевості – лише 0,5%, що свідчило про добровільне обмеження народжень⁷³.

Метричні записи про число хресних батьків свідчать за 1680-1686 рр., що процеси євангелізації вірних Київської церкви навіть наприкінці XVII ст. все ще не були завершені й подальша християнізація українців потребувала вироблення нової пастирської моделі як в Православній, так і в Унійній церквах. Єпископат небезпідставно побоювався, що їхні вірні не досить чітко усвідомлювали собі духовну спорідненість між хресними батьками, прямі нащадки яких, поряд з кровними родичами, не мали права одружуватися між собою. В умовах малочисельності сільських парафій наявність численних родичів-куми ставала матримоніальною перешкодою при вінчанні, яку миряни часто просто ігнорували. Так, у метриці Білого Каменя зустрічаємо аж 22 випадки, коли кумами оголошувалися 4 особи; 2 випадки, коли хресними батьками було 6 парафіян, у т. ч. при хрещенні в 1683 р. сина місцевого пароха. (арк. 8, 8 зв., 9 зв.). Більш наближеною до вимог Церкви була практика хрещення в Рогатинській парафії, однак і тут місцеве духовенство допускалося численних зловживань. Зокрема, в 4 актах хрещення зафіксовано по дві пари кумів, у 4 – по одному кумові і дві куми. Однак були й три випадки, коли дитину охрещували за наявності лише одного хресного батька.

Обмежене коло джерел, дотичних метричної реформи 1680 р. у Львівській єпархії, свідчить про те, що вона була спрямована на подальше поширення в галицьких парафіях метричних книг, передовсім хрещених і вінчаних, та запровадження їх у тих місцевостях, де парохі проігнорували попередні етапи метричної реформи в Київській православної митрополії. Ініціатива Йосифа Шумлянського заторкнула, як гадаємо, не більше 100 парафій у галицькій частині його єпархії (переважно в підльвівських намісництвах), не поширившись на Поділля, окуповане в той час Туреччиною, та сусідні єпархії, з

владиками яких Шумлянський мав напружені стосунки. Щодо змістовної оцінки метричної реформи 1680 р., то вона характеризувалася фрагментарністю записів у книгах хрещених і вінчаних при повному ігноруванні реєстрації живих і померлих парафіян. Тому вже в 1687 р. Йосиф Шумлянський змушений був поновно звернутися до цього питання виданням своєї знаменитої “Метрики”, що до початку 80-х рр. XVIII ст. слугувала галицьким парохам за підручну книгу при обліку хрещених, вінчаних і пометрлих парафіян.

5. “Заповіді” Київського собору 1691 року та устійнення метричного обліку православних в Україні

Наприкінці XVII ст. у Київській православній митрополії проблема функціонування метрик і надалі залишалася гострою. Тому незабаром до її вирішення змушені були звернутися владика Йосиф (Шумлянський, 1667-1708) у Львівській єпархії (публікація “Метрики Шумлянського” в 1687 рр.⁷⁴) та митрополит Варлаам (Ясинський, 1690-1707) у своїй Київській єпархії.

Після 1686 р., коли Київська митрополія перестала існувати як окрема церковна провінція й перейшла у підпорядкування Московського патріархату, її релігійна й культурна традиції й надалі прожовжували жити духовне життя українців і білорусів. У церковній практиці протягом довшого часу зберігалися київсько-християнські традиції, що опиралися головно на спадщину могилянської доби. Тому немає нічого дивного в тому, що новий київський митрополит Варлаам (Ясинський, 1690-1707) невдовзі після своєї хіротонії взявся за реформування церковного життя, опираючись передовсім на досвід і традиції Православної Церкви в Україні часів Петра (Могили). Це стосувалося, між іншим, і справи поновного запровадження метричних книг у парафіяльну практику більшості клиру. 1 березня 1691 р., Неділю Православ'я, Ясинський скликав у Києво-Софіївській катедрі єпархіальний собор духовенства, діяння якого ввійшли в історію під назвою “*Заповѣди отъ древнихъ правилъ церковныхъ*”⁷⁵. Новий київський митрополит, котрому деякі дослідники закидають брак української еkleзіальної свідомості, дуже швидко проходив шаблі церковної єрархічної драбини. Протягом двох десятиліть він очолював чернечі спільноти ряду київських монастирів: Братського Благовіщенського (1669-1673), Золотоверхого Святомихайлівського (1673-1680), Пустинного Святомиколаївського (1680-1684). У 1684 р. Ясинський був обраний архимандритом Києво-Печерської лаври. Він “прославився” тим, що ініціював 1688 р. переведення Лаври безпосередньо під юрисдикцію Московського патріархату⁷⁶. Собор видав десять постанов-“заповідей” щодо напрями “церковного благочинія” Київської єпархії, котрі стосувалися покращення морального й інтелектуального рівня парохів, їхньої канонічної дисципліни, уніфікації практики уділення Святих Тайн, насамперед хрещення, покаяння й вінчання.

Саме в контексті розгляду питання про sacramentalну практику київського духовенства помісний собор 1691 р. обговорив проблему метричного обліку вірних у парафіях. Увага собору до метричних книг була зумовлена тим, що канонічне право Російської Церкви наприкінці XVII ст. ще не було впроваджене в Київській митрополії, до того ж Московський патріархат і не міг запропонувати своїй новій митрополії якогось устійненого зразка метричних записів, адже сам тільки-но готувався до масового запровадження цих книг. Як відомо, у Росії на цей вид реєстрації сакральних чинностей вперше звернув увагу Московський собор 1666 р.⁷⁷ Виглядає на те, що його постанови щодо реєстрації народжених і вінчаних не були інституалізовані на парафіяльному рівні, бо цю проблему на початку XVIII ст. намагалася розв'язати вже світська влада.

Сьома заповідь собору стосувалася практики уділення Тайни Хрещення в єпархії. Вона ще раз апробувала рішення Київського помісного собору 1640 р. щодо присутності лише двох “воспремников” (кумів або хрещених батьків): “Вѣстно есть и сіе, [...] единому отрочати крещаемомуся, обыкли многи восприемники бывати; и от таковаго избытка обыкли смущенія дѣятися въ правилахъ церковныхъ, наипаче егда по восприемничествѣ такихъ многихъ восприемникомъ, или ихъ чадомъ, случается желати брачнаго сочетанія, но да отъ сиеваго смущенія свободна церковь святая будетъ”⁷⁸. Новиною було те, що отці собору 1691 р. покликалися на авторитет св. Дионісія Ареопагіта, котрий в одному зі своїх писань наголошував лише на двох хрещених батьках для одного новонародженого. В даному разі бачимо віддзеркалення душпастирської турботи православної єрархії про обмеження числа хресних батьків, задля спасіння душ своїх вірних. Тогочасна парафіяльна практика свідчить, що миряни і навіть численні парохі не цілком усвідомлювали собі духовної спорідненості між хрещеною дитиною та його “кумами”, тотожною, згідно з еkleзіологією, кровній, тому неодноразово й допускалися одруження навіть між близькими родичами хресних батьків, а це вважалося тяжким гріхом.

Восьма заповідь розглядала канонічні приписи щодо уділення Тайни Вінчання в Православній Церкві. Новиною було те, що духовенство зобов'язувалося, як і в латинській традиції, робити передшлюбні заповіді (“оглашення”), а також щонайменше за кілька днів до одруження сповідати молодят: “Повеливается да іерее не дерзають въ супружество вѣнчати не уготовившихся чрезъ пошеніе и неисповѣдавшихся ниже причастившихся святыя евхаристіи, молодцовъ и дѣвъ, трема днями предъ вѣнчаніемъ”. Наголошувалося, що в разі порушення парохом цих приписів його очікувало річне відлучення від священнодія. Згадані настанови були артикульовані в наступній, *Дев'ятій заповіді*, що безпосередньо розглянула метричну практику в Київській єпархії й запропонувала нову модель реєстрації сакраментальних чинів у відповідних книгах.

Вимагаючи від духовенства провадження метрик хрещених і вінчаних парафіян, Варлаам (Ясинський) покликався на діяння Вселенських і помісних соборів, святовітцівську традицію Східної Церкви та місцеве передання, залишене їм у спадок Петром (Могилою): “По древнимъ правиламъ церковнымъ долженъ іерей всякъ въ своей церквѣ двѣ книги имѣти, пером начертанныя; въ единой да пишутся имена крещенныхъ, въ другой въ супружество венчанныхъ. – Діонисій святой Ареопагита таковое установилъ правило, и написалъ то въ книгахъ своихъ о іерархіи церковной; по долготѣнному же обыкновеніи церковному утвердилъ сицевый чинъ блаженныя памяти ревнитель православія, бодрый и премудрый пастырь, преосвященный митрополитъ кіевскій Петръ Могила, еже и напечатано есть въ Великомъ его Требнику и образъ надписанія обоимъ предреченнымъ книгамъ обрѣтается; благочинія убо ради церковнаго да сицевыя книги, всякъ іерей въ своей церкви имѣеть з написаніями въ Требнику Великомъ изображенными, [...] повелевается”⁷⁹.

Отже, Варлаам (Ясинський) свідомо відмовився від запровадження “новин” у метричну практику Київської православної митрополії, акцентуючи натомість на рецепції могилянської реформи, яка мала б, за задумом єрарха, відродитись у тому форматі і на тих еклезіальних засадах, що були апробовані Требником 1646 р. Єдиним нововеденням була безпосередня апеляція до писань Діонісія Ареопагіта, першого християнського єпископа Афін, мученика за віру й відомого філософа-мислителя. Увагу отців собору 1691 р. привернув його знаменитий трактат “*Про церковну єрархію*”, де наголошується, що для повноти божественної благодаті й спасіння оглашених, які приступають до Тайни Хрещення, прилучаючись до Царства Небесного, обов'язковим є вписування їхніх імен на Скрижалях Мойсейових, тобто в спеціальні реєстри новонавернених християн: “Разьяснив [пришедшему мужу], какова жизнь в Боге..., после согласія, возлагает ему на голову руку и, запечатлев крестным знаменіем, повелевает [єпископ] іереямъ записатьъ мужа и восприемника. После же того, как их запишут, совершается священная молитва... И когда один іерей возглашает по записи имена мужа и восприемника, другие іереи ведут его к воде, к руке іерарха, руководствуя его к нему”⁸⁰. Примітно, що при описі Тайни Вінчання та чину похорону Діонісій Ареопагіт нічого не згадує про документування цих дійств. Без сумніву, це певною мірою позначилося на еклезіальній свідомості єпископату та духовенства й знеохочувало до богословського осмислення необхідності метричної реєстрації вінчаних і померлих.

Ще одним вагомим чинником, котрий обумовлював фактичну відсутність у православних церквах метрик померлих, була староруська практика Київської митрополії вписування імен усопших парафіян для їхнього наступного поминання в часі Св. Літургії в *пом'яники*, – рукописні кодекси, до яких часто долучали різні уступи зі Святого Письма, творів Св. Отців і діянь соборів. У них тлумачили важливість поминання померлих та описували таїнство смерті й стану душі і тіла після відходу християнина у Вічність. У Східній Церкві існувала канонічна вимога поминати усопших під час богослуження у визначені дні семеричного і річного кола. Масового характеру використання пом'яників у Київській митрополії набуло наприкінці XVI – початку XVII ст., передовсім у братському середовищі. (Перша достовірна згадка про цю практику міститься в грамоті антіохійського патріарха Йоакима львівському Успенському братству 1586 р.)⁸¹. Тож світське й монаше духовенство, призвичаєне до використання пом'яників у своїй душпастирській практиці, дуже нерado й з нерозумінням ставилося до перспективи заміни цієї традиції іншою практикою, запозиченою із латинського християнства й освяченою *Требником* Петра (Могили).

Загалом “Заповіді” Київського єпархіального собору 1691 р. не впроваджували якихось помітних змін у “метричний ідеал” Православної Церкви в Україні. Їхньою головною заслугою була реанімація метричної реформи Петра (Могили) середини XVII ст. на законодавчому рівні, з покликанням на авторитет Отців Церкви, й утвердженню цієї ідеї в еклезіологічній свідомості єпископату, що мало вирішальне значення для подальшого поширення усіх видів метрик на тих українських етнічних землях, котрі на початок XVIII ст. за різних обставин опинилися в складі Російської держави.

Дієвість постанов собору 1691 р. залежала передовсім від покращення освітнього й духовного рівня клиру, а також дотримання ним канонічної дисципліни. *Четверта* і *П'ята* “заповіді” наголошували на обов'язковості навчання кандидатів до священничого сану у київських братських школах, обізнаності богословською літературою, зокрема книгою Іннокентія (Гізеля) “*Миръ съ Богомъ и человѣкомъ*”. Нагляд за виконанням цих та інших приписів собору Варлаам (Ясинський) покладав на протопопів, однак наскільки ці форми індоктринації були ефективними, за фрагментарністю даних з'ясувати важко. Можна лише твердити про певний успіх метрична реформа Варлаама (Ясинського), оскільки найдавніші збережені досьогодні метричні книги Православної Церкви на території України (в архіві Київської православної консисторії – з 1700 р., у Чернігівській – з 1716 р., а в Переяславсько-Бориспільській – з 1733 р.⁸²) могли запроваджуватися не тільки під впливом постанов собору 1691 р., але й під пресом нового для Київської митрополії російського синодального законодавства. Так, 14 квітня 1702 р. Петром Першим був виданий указ про запровадження у православних приходах “списков крещаемых (так называемых метрических книгах)”, який з огляду на повільний поступ метричної реформи в Московському патріархаті неодноразово потверджувався⁸³. Однак про масовий характер реєстрації природного руху населення в підросійській Україні, що включав облік народжених, вінчаних і померлих, можна говорити лише після 1722 р., коли оголошено імператорський рескрипт про обов'язковість ведення православним духовенством трьох видів метричних записів⁸⁴.

6. Особливості реєстрації природного руху населення у Львівській єпархії в першій третині XVIII століття

Львівська єпархія, яка однією з останніх в Україні прийняла унію (1700 р.), мала свою, вироблену десятиліттями традицію реєстрації природного руху населення, започатковану в часи Петра Могили. Не зупиняючись тут детальніше на характеристиці метричних реформ у Львівській єпархії другої половини XVII ст.⁸⁵, зазначимо тільки, що вони не призвели до повсюдного впровадження серед духовенства практики систематичного обліку парафіян⁸⁶. Зокрема, на сьогодні в бібліотечних і музейних збірках України вдалося виявити всього-навсього 26 метричних книг⁸⁷, що охоплюють період до 1700 р., причому жодна з них не стосується території Поділля, яке входило до складу Львівського владцтва як окрема Кам'янецька єпархія⁸⁸. Через недослідженість проблематики⁸⁹ залишається відкритим питання про те, якою мірою запровадження унії вплинуло на поліпшення метричного обліку населення в Львівській єпархії в перші роки XVIII ст. Однак є підстави твердити, що вплив латинської традиції з її централізацією, строгою церковною дисципліною та раціоналізмом у той період був мінімальним.

Приписи Замоїського синоду 1720 р.

Форми та засоби контролю за метричними книгами

Постанови синоду 1720 р. і “Метрика” Й.Шумлянського. Для організаційного зміцнення уніатської церкви у XVIII ст. вирішальне значення мав Замоїський синод 1720 р., скликаний митрополитом Левом Кішкою⁹⁰. У числі інших справ, піднятих на ньому, було й питання ведення метричних книг в уніатських парафіях. Воно не розглядалося як окрема проблема, а порушувалося в зв'язку з докорінною реформою літургії та обрядів.

На синоді було зазначено, що кожен священник зобов'язаний провадити в парафії чотири метричні книги: хрещених, вінчаних, померлих і реєстр усіх живих парафіян⁹¹. У цьому відношенні синод не вніс якихось “новин” для Львівської єпархії, адже єпископ Й.Шумлянський ще в 1687 р. також вимагав від підлеглих йому парохів старанного ведення усіх чотирьох категорій книг⁹². Окрім того, отці синоду вважали за необхідне чітко окреслити формулу запису чину хрещення в метричній книзі: “*Дня... місяця... року... Я N. парох церкви N. охрестив N. сина NN. законних батьків народженого дня... Кумами були NN., і того ж охрещеного мирпомазав. Кумом був N.*”⁹³. Було визначено й форму запису для незаконно народженого, якщо ніхто в зазначений термін не признався до батьківства.

За своїм змістом (але не за формою) рішення Замоїського синоду повторюють відповідні настанови “Метрики” Й.Шумлянського, однак в останній додатково згадується про необхідність внесення в метрику записів про померлих невдовзі після народження немовлят, котрих встигли охрестити. Та сама “Метрика” вимагала нотувати випадки уділення св. тайни хрещення іншим священником або хрещення дітей поза церквою⁹⁴. Як бачимо, “Метрика” Й.Шумлянського детальніше регламентувала реєстрацію народжень у метричних книгах, що цілком природньо, адже замоїські постанови торкалися насамперед засадничих питань внутрішнього життя церкви. Проте синодальні рішення 1720 р. мали ту перевагу, що вимагали від парохів книжкового способу ведення записів про

народження, у той час як “Метрика” вважала за можливе вносити записи на окремі аркуші, які згодом можна було зшити до купи⁹⁵. Це сприяло кращому збереженню реєстраційної документації, зменшувало вірогідність пропуску чергових записів і відкривало перед церковною владою широкі можливості для контролю за метриками.

Постанови Замойського синоду, як і “Метрика” Й. Шумлянського, зобов’язували парохів фіксувати імена хрещених батьків (кумів) (щоправда, на практиці цього не завжди дотримувалися). Цим самим церковна ієрархія намагалася обмежити число кумів, небезпідставно підозрюючи, що в своїй масі вірні все ще зберігали елементи дохристиянських вірувань і не визнавали кровного споріднення між народженими та їхніми похресниками (згідно з християнською еклезіологією, хрещені батьки дитини перебувають з нею в такому ж степені спорідненості, як і її кровні батьки). Уніатські парафії XVII-XVIII ст. були дуже малолюдними, перехід підданих з одного поселення в інше обмежувався шляхтою-землевласниками, тому вибір 5-6 кумів при хрещенні (що вважалося давньою православною традицією) був значно утруднений. Враховуючи це, Замойський синод наказав парафіяльному духовенству допускати до св. тайни хрещення (та св. тайни миропомазання) тільки двох духовних батьків⁹⁶. Ю.Федорів вважає, що цим самим синод зобов’язав священників вписувати в метричні книги “тільки тих, що приймають дитину при хрещенні водою”⁹⁷.

Обидва документи (постанови Замойського синоду й “Метрика” Шумлянського), репрезентуючи богословські погляди представників різних гілок християнства, згадують про необхідність внесення в метричні книги записів про миропомазання, однак не регламентують їх (і православні, й уніати, дотримувалися східного обряду, згідно з яким св. тайна миропомазання уділяється відразу після хрещення та є кінцевою для спасіння⁹⁸). Відсутність метричних записів про миропомазання новонароджених свідчить про все ще поширене навіть на зламі XVII-XVIII ст. переконання стосовно вторинності цієї св. тайни в житті християнина, її занедбання в душпастирській практиці священників Київської митрополії.

У параграфі “De Matrimonio” III розділу постанов Замойського синоду йдеться про обов’язок пароха після уділення св. тайни шлюбного зв’язку “точно записувати день, місяць і рік, імена та прізвища як одружених, так і присутніх свідків”⁹⁹. Як і у визначенні щодо запису чину хрещення, отці синоду вимагають від священників окремої форми метричного запису у випадках, коли вони з якихось причин опустили одну з “оповідей” (передшлюбних опитувань парафіян), або обряд вінчання відбувся в приватному помешканні чи в іншій церкві. У такому разі душпастир мав би в метричній книзі зазначити, чи було на шлюб, про який попередньо не повідомлялося в церкві, єпископське благословення, а якщо в одного з наречених існували якісь канонічні перепони до одруження, то в метричній книзі вимагалось зробити запис про наявність пастирського дозволу¹⁰⁰.

Нарешті, рішенням синоду кожний парох зобов’язувався засвідчити метричний запис про реєстрацію шлюбу особистим підписом, що робило його персонально відповідальним за вірогідність даних, внесених ним у метричну книгу, а також збільшувало довіру до самого запису.

Порівнюючи настанови “Метрики” Й.Шумлянського з рішеннями Замойського синоду щодо ведення метричних записів про одруження, бачимо, що рішення ієрархів уніатської церкви по суті повторюють відповідні рубрики “Метрики”¹⁰¹, причому остання містить зразки записів чину вінчання¹⁰², чого немає в постановах 1720 р. У “Метриці” також наводяться окремо тексти метричних записів для осіб шляхетського походження, селян і міщан. Як і в розділі про тайну хрещення, Й. Шумлянський дозволяє нотувати чин шлюбного зв’язку на окремих аркушах, що свідчить про недостатнє забезпечення православних парафій Львівської єпархії в другій половині XVII ст. формулярами метричних книг, що видавалися у Львові Й.Шумлянським.

І православна “Метрика” Й.Шумлянського 1687 р., й уніатські синодальні постанови 1720 р., нічого не говорять про форму метричного запису чину похорону, а також не обумовлюють, про що повинні інформувати реєстри парафіян (*Libri status animarum*) і з якою періодичністю такі списки священниками мають складатися. Ці упущення, про які йтиметься далі, негативно вплинули на якість і повноту записів у метриках Львівської єпархії.

Намагаючись уконституювати та суттєво поліпшити документування обліку населення в усіх парафіях, Замойський синод прийняв низку ухвал, покликаних запобігти нищенню метричних книг і недбалому веденню записів у них. Кожний священник у разі переходу в іншу парафію був зобов’язаний залишити метрику своєму наступникові, “щоби завжди залишалася при церкві”¹⁰³. Якщо ж церковна влада виявляла якісь зловживання або занедбання обов’язку метричної реєстрації, то на порушників мали накладатися дисциплінарні стягнення або грошові штрафи¹⁰⁴ (у разі відсутності у пароха метричних книг штрафи могли сягати до 50 злотих на потреби власної церкви¹⁰⁵).

Форми контролю за веденням метричних книг

Успішне впровадження постанов Замойського синоду в церковну практику Львівської єпархії залежало від багатьох чинників, головним з яких було налагодження дієвої системи контролю за виконанням його рішень, зокрема в справі ведення метричних книг. Одним з органів такого контролю в той час могли б бути щорічні єпархіальні зібрання духовенства (т. зв. *генеральні конгрегації*), однак у Львівській єпархії в першій третині XVIII ст. вони скликалися дуже рідко (а перші “конституції” (постанови) львівських конгрегацій датуються аж 1731 р.¹⁰⁶). У православної церкви протягом XV-XVII ст. нагляд за діяльністю парафіяльного духовенства здійснювали десятона начальники, які трапляються також у Львівській і Перемиській єпархіях. На єпархіальному соборі Перемиської єпархії в 1693 р. до обов’язків десятона начальників було віднесено й щоквартальні візитації церков у намісництвах, під час яких вони серед іншого мали контролювати наявність у парафіях метричних книг хрещених і вінчаних¹⁰⁷. Однак вже на початку XVIII ст. у Львівській єпархії посада десятона начальника втрачає своє первісне значення й фактично їх функції зводяться до уділення сповіді священникам¹⁰⁸. Іншою формою контролю за метричними книгами були деканські візитації, практикувані православними намісниками Київської митрополії вже в XVII ст.¹⁰⁹ Замойський синод підтвердив обов’язок деканів щороку візитувати підлеглі їм парафії, а в Львівській єпархії цією справою зайнялася генеральна конгрегація духовенства 1731 р., детально регламентувавши перебіг чину деканської візитації. У виданій з цього приводу конституції¹¹⁰ єпископ Атанасій Шептицький наполягав, щоб декани, ревізуючи церкви, обов’язково з’ясовували, чи мають парохі метричні книги хрещених, вінчаних і померлих парафіян, а якщо б у цій справі виявилися зловживання, то душпастирі мали б понести суворі покарання (навіть тілесні¹¹¹). Перегляд збережених книг перших чотирьох десятиріч XVIII ст. по Львівській єпархії не виявив, однак, жодних записів (за одним винятком¹¹²) деканів про здійснювані ними ревізії. Ці записи, та й то маргінальні, візитаторів з’являються в метриках щойно в 40-х рр. XVIII ст. В інших єпархіях ситуація була аналогічною. Наприклад, у метричній книзі с. Милятин Гощанського деканату¹¹³ Луцько-Острозької єпархії (1732-1748 рр.) перші записи деканів-візитаторів внесені тільки в 1746 р.¹¹⁴ Відсутність документальних відомостей про деканські ревізії метричних книг протягом 1700-1730-х років не є доказом того, що вони не відбувалися взагалі. Разом з тим треба визнати, що якщо декани у ті часи контролювали в парафіях реєстрацію природного руху населення, то лише спорадично й без належного ефекту.

Отже, ні генеральні конгрегації духовенства, ні деканські візитації не могли слугувати ефективною системою контролю за реєстрацією природного руху населення в Львівській єпархії. У той час єдиним дієвим засобом такого контролю були генеральні візитації, які, згідно з постановами Замойського синоду, мали проводитися щороку особисто єпископом або уповноваженими від нього особами (генеральними візитаторами).

7. Візитаційна інструкція 1720 р.

Метричні книги в душпастирській практиці парафіяльного духовенства

Замойський синод розробив детальну інструкцію для візитаторів, в якій, серед іншого, йшлося про їхній обов’язок контролювати наявність у канцелярії священника усіх чотирьох метричних книг¹¹⁵, причому квестіонар (питальник), на відміну від самих синодальних рішень, згадує також про книгу миропомазаних. Візитатори, розпитуючи парафіян, мали також з’ясувати, чи імена хрещених дітей вписуються в метрику згідно з канонічними приписами 1720 р. Розуміючи, що короткотривале перебування в парафії позбавляло ревізорів можливості переглянути усі записи, отці синоду зобов’язали їх з’ясувати у вірних, чи своєчасно й без затримки вносяться записи в метрику¹¹⁶ (зокрема, чин вінчання парох мав записати в книгу того ж дня¹¹⁷). Таким чином, візитаційний контроль за метричними книгами носив радше формальний, поверховий характер і зводився в основному до констатації факту їх наявності в парафіях, у зв’язку з чим багато питань (оправа книг, роздільне ведення записів хрещення, миропомазання, вінчання, поховань, достовірність, читабельність та хронологічність записів тощо), по суті, випадали з поля зору ревізорів.

Реалізація ухвал Замойського синоду розтягнулася в Львівській єпархії на кілька десятків років. Тож не дивно, що реформи, започатковані в Замості, на початках не принесли радикальних змін і в метричній реєстрації населення. Парафіяльне духовенство неохоче, а то й із супротивом, сприймало нововведення. Проте, перебуваючи під пресом контролю з боку деканів, візитаторів і судово-адміністративної влади єпископа, парохі змушені були запроваджувати в себе канцелярські архіви, що мали допомагати їм у душпастирській праці, сенсом якої в той час була повсюдна катехизація вірних. Для того, щоб володіти докладною інформацією про суспільне та приватне життя парафіян, їх

участь у релігійному житті, ставленні до церкви, ієрархія вимагала від священників точних відомостей про свою паству: реєстри народжених, вінчаних, померлих, списки осіб, що приступили до великодньої сповіді. Це давало б їм змогу добре орієнтуватися в природному русі населення та його чисельності на території парафій, мати достатню інформацію про будь-якого члена релігійної громади, а це своєю чергою полегшувало б індивідуальну катехизацію вірних.

“Зразкові” метричні книги. Як же на практиці священники Львівської єпархії виконували покладений на них душпастирський обов’язок щодо реєстрації природного руху населення? Візитатори, обстежуючи протягом 1732-1733 рр. церкви Галицького та Львівського офіціалатів, виявили, що в приблизно 270-280 парафіях метричні книги велися достатньо кваліфіковано та належним чином зберігалися. Ревізорів застосовували до них такі епітети, як “порядні”, “належні”, “дуже належні” тощо¹¹⁸.

Найкращий стан метричної реєстрації людності, згідно з відомостями візитаторів, був у Гологірському, Городенківському, Гримайлівському, Потоцькому, Рогатинському, Скалатському, Тернопільському (тут понад 20 парафій мали “порядні” метрики), Устецькому д-тах. Натомість дуже мало “порядних” метрик знаходилося в парафіях Войнилівського, Жидачівського, Заболотівського, Козівського, Олівського д-тів.

На жаль, відомості про “зразкові” метрики Львівської єпархії в актах візитації 1730-1733 рр. дуже скупі. Зазвичай записи про них обмежуються констатацією факту про їхню наявність в парафії, а іноді вказується й категорія записів¹¹⁹, через що дати їхню повну характеристику неможливо. До речі, подібна убогість інформації характерна й для близьких за хронологією актів генеральної візитації 1739-1741 рр. української частини Київської митрополичої єпархії¹²⁰.

“Непорядні” метричні книги. Інша велика група парафіяльного кліру (близько 220-230 осіб), однак, не дуже обтяжувала себе пастирським обов’язком метричної реєстрації вірних, через що їхні метричні книги мали численні дефекти в хронології й повноті записів, часто були неоправленими й переважно містили тільки інформацію про новонароджених. Так, у с. Підгайчики Олівського д-ту місцевий священник вів записи в метричній книзі “характером незвичайним”¹²¹, а у с. Неслухів Кам’яно-Струмилівського д-ту парох занотовував у метриці чини хрещення та вінчання “у незвичайній формі”¹²². У трьох випадках візитатори ствердили, що в книги внесено виключно відомості про хрещених дітей¹²³. Ряд інших метричних книг цієї категорії містили велику кількість пропусків у записах, які до того ж були нерозбірливими¹²⁴. Тому-то такого роду метрики й отримували від візитаторів такі означення, як “не дуже порядні”, “непорядні” та “дуже непорядні”.

Близько 30 книг було кваліфіковано ревізорами як “не дуже порядні”. Однак найчисленнішу групу (близько 60) серед “дефектних” метричних книг складала метрики “непорядні”. В описах 19 церков повідомляється, що в цієї категорії метрик наявні тільки записи про хрещення та вінчання парафіян¹²⁵. У деяких протоколах знаходимо загальну оцінку стану книг, з яких можемо дізнатися, чому, власне, метрики були “непорядними”. Наприклад, у м. Устя “непорядна метрика” виявилася “нецілою”¹²⁶, а в с. Кореличі та м. Стратин Рогатинського д-ту – “невідповідної форми”¹²⁷. Особливо негативну оцінку візитаторів отримали метричні книги в м-ках Гологори (церква на передмісті) та Ходорів, селах Кам’яно-Струмилівського д-ту Желехів, Спас, Стрептів (в оригіналі – Стреплів), Журавенського д-ту Ляховичі Підгірні, Зборівського д-ту Товстоголови¹²⁸.

Види та характер метричних записів. Нагадаймо, що згідно з рішеннями Замоїського синоду, кожний парох був зобов’язаний провадити у себе в канцелярії окремо метричні книги хрещених, вінчаних і померлих. Проте протоколи візитацій свідчать, що ця вимога практично ніде не виконувалася. У жодній з церков візитатори не виявили роздільного ведення книг. Причому в більшості парафій священники реєстрували тільки народження та вінчання, опускаючи реєстрацію поховань. Так, підводячи підсумки візитації церков Бережанського та Гримайлівського д-тів, ревізорів зауважили, що в цих краях ніде не прийнято вносити записи про померлих¹²⁹. Часто візитатори взагалі не розрізняють категорії записів. Все ж більшість протоколів описів церков показують¹³⁰, що загальноприйнятою нормою для Львівської єпархії в першій третині XVIII ст. було ведення двох категорій записів (хрещення та вінчання) в одній книзі. Однак навіть в одній метричній книзі записи могли вестися не окремо, а почергово, тобто в хронологічній послідовності, одні за одними. Такий випадок (очевидно, не єдиний у тодішній душпастирській практиці) ревізорів виявили в м-ку Горожанка Устецького д-ту¹³¹. Усі три частини метрики мали тільки церкви сіл Боків Завалівського д-ту, Коржова, Остра, Устя та Яргорів Устецького д-ту, м. Рогатин¹³², а в Старому Скалаті, згідно з візитаційним протоколом, мав би існувати навіть реєстр парафіян, як четверта частина метрики¹³³. Не всі священники, які провадили метрики, вносили туди записи про одруження. За нашими підрахунками, виключно метричними книгами новохрещених

володіли 4 парахи Жуківського д-ту, 4 – Заболотівського, 4 – Завалівського, 4 – Потоцького, 3 – Будилівського, 3 – Тернопільського. Загалом же вписуванням у метрики тільки новонароджених обмежувалися близько 40-50 душпастирів.

Метричні книги повинні були зберігатися в церкві. Однак окремі згадки про їх втрати під час пожеж осель парохів свідчать, що вони містилися також у приватних помешканнях духовенства. Незважаючи на постанови Замойського синоду, більшість священників, з різних причин покидаючи парафію, забирали з собою й метричні книги¹³⁴. Можна також припускати, що зі смертю пароха метрики або переходили у власність його родини, або зникали взагалі. Єпископські візитатори зауважували, що парахи мають метрики “за свого часу”, “за свого побуту”¹³⁵, тобто стосовно часу свого перебування у парафії. Отже, у Львівській єпархії в той час чимало уніатських священників, отримуючи парафію, змушені були розпочинати метричну реєстрацію “з нуля”, на початках зовсім не орієнтуючись у чисельності парафіян і природному русі населення¹³⁶.

Формат, оправа книг, характер і повнота метричних записів. Переважно візитатори не зазначали формату та оправи книг. Наявні у візитаціях церков відомості мають випадковий характер, тому робити якісь висновки або й узагальнення некоректно. І все ж спробуємо визначити хоча б деякі з їхніх характерних особливостей. Впадає у вічі, що чимало метричних книг, про які збереглися відомості, мали формат in folio та були оправлені “в чвірку”¹³⁷. Оправа книг була умовою надійнішого зберігання метричних записів. Що вона мала місце, свідчать, зокрема, заяви парохів візитаторам про “віддачу метрик до оправи”¹³⁸, правда, не виключено, що дехто з цих пастирів, заявляючи про це, виправдовував відсутність метричних книг у парафії.

Поряд з оправленими метричними книгами, єпископські посланці в усіх без винятку деканатах виявляли й неоправлені книги, причому їх фізичний стан в переважній більшості випадків був незадовільним¹³⁹. Що ж собою являли такого роду книги? Окремі згадки візитаторів про метричні книги “w Sexternach”¹⁴⁰, очевидно, означають, що значне число священників для метричної реєстрації використовували окремі зшитки (“зошити”) паперу (вони могли бути різного формату), котрі в той час масово продукували папірні й котрі були значно дешевшими, ніж стандартні, оправлені книги (такі, наприклад, як “Метрика” Й. Шумлянського 1687 р.). Таких “зошитів”, що мали до 24 стор., у священника могло бути декілька. Не завжди парахи після заповнення усіх чистих аркушів віддавали їх до оправи¹⁴¹, тому більшість з цих “секстерн” для нас безповоротно втрачені.

Зміст і характер записів, їх повнота, періодичність та послідовність записів висвітлені в протоколах візитацій також недостатньо. Тільки в одному випадку, при описі церкви Успіння Богородиці в Городенці, зазначено, що імена вписуються в метрику при хрещенні дітей¹⁴². Ревізорі часто скаржилися, що не в змозі зрозуміти жодного рядка в метриці, що записи у ній інколи не могли відчитати й самі парахи¹⁴³. Обстежуючи церкву с. Олешків Заболотівського д-ту, візитатор, говорячи про непридатність записів, образно зазначив, що вони – “ні к селу, ні к городу”¹⁴⁴.

Візитатори змушені були звертати увагу на внутрішній зміст метричної документації, щоб переконатися в повноті записів, у ретельності та сумлінності парохів. Звичайно, результат такого ознайомлення виявлявся сумним. Так, під час візитації церков сіл Рудники Заболотівського д-ту та Храбузна Поморянського д-ту з’ясувалося, що місцеві душпастирі займалися фальшуванням метричних записів¹⁴⁵. А парахи сіл Вулька Жовтанецька Кам’яно-Струмилівського та Гукалівці Золочівського д-тів взагалі не переймалися створенням свого іміджу перед візитаторами, заявивши їм відкрито, що нікого не вписують в свої метрики¹⁴⁶. У більш як 30 випадках ревізорі констатували, що душпастирі “мало кого вписують”, а метрики там існують, згідно із візитаційним протоколом, “більше для проформи”, оскільки в них, як правило, можна було виявити “всього по кілька записів”¹⁴⁷. Про метрику с. Ланчин Жуківського д-ту ревізорі залишили такий запис: “Взагалі [ніби] немає, тільки хрещених мало що і шлюбів кілька”¹⁴⁸. Такі метричні книги оголошувалися візитаторами “непорядними” або “не дуже порядними”, а на їх власників накладалися адміністративні стягнення.

Дисциплінованіші душпастирі ретельніше ставилися до виконання своїх обов’язків, тому в їхніх метричних книгах можна було знайти більше записів про народження та шлюби парафіян. Так було у ряді сіл Гологірського, Жидачівського та Козівського д-тів, але й тут візитатори констатували, що в “метрики вписуються не всі хрещені та вінчані”, “метрики не цілі записані” або що “метрики не завжди пишуться”¹⁴⁹. Іноді візитатори зауважували, що у метричних книгах відсутні початкові й кінцеві записи (наприклад, щодо сіл Дубівці Тернопільського д-ту та Замулинці Заболотівського д-ту¹⁵⁰).

Звертання ревізорів уваги на хронологію записів було радше винятком, аніж правилом. Оскільки відповідні відомості дають нам змогу якоюсь мірою реконструювати цю хронологію в окремих парафіях Львівської єпархії, наведемо їх повністю. У Маріамполі метричні записи не вносилися протягом двох

останніх років¹⁵¹. У селах Колодне Тернопільського д-ту та Матвіївці Заболотівського д-ту записів про хрещення дітей також бракувало “за кілька років”¹⁵². Значно більших пропусків у метриці – за сім років – допустився парох с. Белзець Білокаменецького д-ту¹⁵³. Переглянувши метрику в церкві Преображення Господнього Дунаєва, візитатори виявили, що в книзі відсутні записи за останні вісім років¹⁵⁴. У с. Плєсківці Оліївського д-ту метрична книга практично не велася приблизно 13 років¹⁵⁵, а в с. Янківці того ж д-ту – аж 20!¹⁵⁶ Найдетальніше з усіх парафій візитатори обстежили записи в метриці Вознесенської церкви м. Козової. Виявилось, що в частині книги, де реєструвалися хрещення, відсутні записи від 1726 до 1730 рр., натомість шлюбних записів бракувало за 1728-1732 рр.¹⁵⁷

Священики пояснювали прогалини в записах нечисленністю парафіян, тому що – “парафія мала”, “немає кого хрестити” тощо¹⁵⁸. Так, парох с. Купичволя Кам’яно-Струмилівського д-ту свідчив, що “мало що [в Метрику] вписує, бо немає кого, оскільки парохіян має 10”¹⁵⁹.

Занедбання священиками своїх душпастирських обов’язків турбувало не тільки вищих церковних достойників, але навіть рядових вірних. Вияв їх суспільно-еклезіологічної активності знаходимо в скарзі парафіян с. Дернів на свого пароха, що в того “метрика непорядна й мало коли [до неї щось] вписує”¹⁶⁰.

Причини відсутності метричних книг у парафіях. У 202 парафіях з 691 візитатори не виявили метричних книг взагалі. Причому вони переважно обмежувалися лаконічними записами¹⁶¹, не конкретизуючи причин відсутності метрик. Найкритичнішим становище з реєстрацією природного руху населення склалося у Войнилівському, Жуківському та Оліївському д-тах. Зокрема, у Войнилівському д-ті з 37 парафій метричні книги велися тільки в шести. А візитуючи с. Жуків, ревізор з прикрістю зазначив, що у цьому селі “парафіяльних книг так само немає, як і всюди в тому намісництві”¹⁶². Не мала книг майже третина духовенства Білокам’янецького, Будилівського, Городенківського, Жидачівського, Зборівського, Кам’яно-Струмилівського, Потоцького д-тів. Подібна ситуація була не тільки в Руському воєводстві, але й на Поділлі. Так, підводячи підсумок оглядові Дераженського та Плоскіровського д-тів, візитатори констатували, що там “метрики рідко де знаходяться”¹⁶³.

Такий невідрадний стан справ із метричною реєстрацією в уніатських парафіях характерний не тільки для Львівської єпархії, але й загалом для Київської митрополії. Свого часу випускник Київської духовної академії Петро Левицький у своїй неопублікованій дисертації, опираючись на матеріалах генеральної візитації 1739-1741 рр., дійшов висновку, що метричні книги не провадили більшість священиків Київщини¹⁶⁴. Прийнято вважати, що у римо-католицькій церкві в Речі Посполитій у цьому плані становище було значно кращим, але й тут дослідники вказують на значні зловживання й занедбування¹⁶⁵.

Можна твердити про те, що значна частина парохів виявляла нехіть до канцелярської роботи, котра вимагала ретельності й певних навиків. Нехіть була викликана й рядом інших причин. Насамперед впадає у вічі низький культурно-освітній рівень священиків. Саме в тих парафіях, де не було метричних книг, візитатори фіксували аморальну поведінку парохів, занедбування ними своїх душпастирських обов’язків¹⁶⁶.

Дуже цікавими видаються зізнання самих священиків, яких звинувачували в нехтуванні реєстрації обрядових чинів. Парохи залишили нам яскраві й різноманітні свідчення, в котрих відображено елементи масової свідомості українського кліру, його реакцію на нововведення 1720 р. Деякі зі священиків своє небажання вести облік парафіян пояснювали тим, що метричні книги є невинуватою “новиною”, не властивою їхній церковній традиції та звичаям їхніх батьків¹⁶⁷. Можна було б припустити, що, окрім традиційного для середньовічного суспільства консерватизму й прив’язаності до “старовини”¹⁶⁸, у даному разі йдеться про пасивний опір частини духовенства уніатським нововведенням, якими в очах рядового кліру могли бути метричні книги як вияв латинського раціоналізму. Варто при цьому вказати на те, що у своїй “Метриці” Й. Шумлянський також зауважував, що деякі парохі трактували запроваджені Петром Могилою в Київській митрополії метричні книги як “новину”, невідому їм та їхнім попередникам¹⁶⁹.

Відсутність у багатьох парафіях Львівській єпархії виробленої традиції реєстрації населення утруднювала повсюдне запровадження метричних книг. Іноді душпастирі тлумачили своє небажання вести метричну реєстрацію малолюдністю парафії¹⁷⁰. У даному разі, очевидно, маємо справу із розповсюдженою давньою практикою парохів покладатися на свою й своїх парафіян пам’ять. У малолюдних селах народження, вінчання та похорони справді були рідкісною подією, що могла відбуватися раз на кілька років. З такими випадками візитатори зустрілися в ряді парафій Войнилівського та Жуківського д-тів¹⁷¹.

Метрики ставали також жертвами стихійних лих, крадіжок або просто губилися. Так, під час

ревізії церкви с.Доброводи Тернопільського д-ту з'ясувалося, що книги згоріли під час пожежі господарства пароха¹⁷². Відсутність метричних книг у Делятинській парафії місцевий священник також пояснював пожежею, хоч цьому візитатори й не дуже вірили¹⁷³. Щоб приховати свою недбалість, душпастирі часто-густо повідомляли єпископським посланцям, що нібито “віддали книги до оправи”, “позичили на інше село” або “десь віддали до переписування”¹⁷⁴. Парох с.Скоморохи Скалатського д-ту заявив, що метрику загубив¹⁷⁵, а, за словами пароха с. Купчинці Будилівського д-ту, метричну книгу вкрав його ж дяк¹⁷⁶. Траплялися й такі неординарні випадки, коли священник заставляв метричну книгу в корчмі, будучи не в змозі розрахуватися з орендарем готівкою за “гостину”. Зокрема, так вчинив парох с. Линці Заболотівського д-ту, через що він досить довгий час не вів реєстрації новонароджених¹⁷⁷.

Візитатори виявляли факти записів обрядових чинів хрещення та вінчання на окремих аркушах, у зошитах і навіть на полях богослужбових книг. Не маючи часто коштів на опрацювання заповнених записами аркушів в окрему книгу, священники змушені були робити записи де-небудь. Важко простежити статистику цього явища, позаяк візитатори не завжди зазначали його в протоколах, однак спробуймо хоча б з'ясувати, наскільки воно було характерним для Львівської єпархії. Загалом зафіксовано понад 20 подібних випадків. Проте видається, що їх було значно більше. Наприклад, у с. Залуче Заболотівського д-ту місцевий священник записи про хрещення немовлят вів на “шпаргалках”, причому й такого роду “метрична” реєстрація могла містити хронологічні пропуски (наприклад, парох сусіднього с. Матвіївці навіть на “шпаргалках” не мав записів за кілька останніх років¹⁷⁸). О. Іван Кобилянський із с. Обертин Жуківського д-ту спочатку також нотував чини хрещення на окремих картках, але з 1730 р. перестав навіть і це робити¹⁷⁹. Подібний стан візитатори застали в селах Гологорівського д-ту Виписки¹⁸⁰, Оліївського д-ту Глядки¹⁸¹, Журавненського д-ту Монастирець¹⁸², Тернопільського д-ту Застінка¹⁸³, Жуківського д-ту Обертин¹⁸⁴ та ін. Парох с. Славна Поморянського д-ту додумався записувати метричні дані в рукописному календаріку (який, очевидно, тримав у себе вдома), що викликало здивування візитатора¹⁸⁵. Деякі священники (як, наприклад, душпастир Завалівського д-ту с. Юнашків¹⁸⁶) зшивали списані аркуші паперу в окремий зошит. Більшість карткових записів губилися в особистих паперах пароха або використовувалася не за призначенням. Метричні записи також потрапляли як маргіналії у богослужбові книги.

Відсутність метричних книг у майже 30 відсотках парафій Галицького та Львівського офіціалатів пояснюється передусім низьким культурно-освітнім і професійним рівнем духовенства, відсутністю у нього навиків канцелярської роботи, недостатнім контролем з боку церковної ієрархії за діяльністю кліру, недисциплінованістю священників, що було зумовлено повільним впровадженням в Львівській єпархії реформ, започаткованих Замоїським синодом. Певну роль у тому, що в багатьох уніатських парафіях не було тягlosti в метричній реєстрації людності, відігравали й інші фактори: несприйняття метричних книг як “новини” (традиційний опір нововведенням), малолюдність парафій, стихійні лиха, що час від часу навіщали парафії, поширена практика робити метричні записи на окремих аркушах і навіть на полях богослужбових та інших книг.

Пошвавлення метричної реєстрації вірних у Львівській єпархії в кінці 20-х – на початку 30-х років XVIII ст. Незважаючи на кричущі зловживання парафіяльного кліру в справі ведення метричних книг, наприкінці 20-х рр. XVIII ст. спостерігається зростаюча активність парохів щодо реєстрації природного руху населення в парафіях. У 1732-1733 рр. візитатори зафіксували більше двох десятків випадків, коли священники або починали вести записи в метричних книгах, або реєстрували новонароджених і вінчаних вже протягом кількох останніх років. Непомітний на перший погляд процес був зумовлений кількома факторами, головний з яких полягав у зміцненні церковної дисципліни, намаганні уніатської ієрархії створити дієву вертикаль виконавчої влади, стержневими елементами якої на початку 30-х років стали генеральні візитації та єпархіальні зібрання духовенства. Підтвердженням цього є свідчення самих священників. Так, парох с. Жуківці Оліївського д-ту “почав писати метрику тоді, як почув про візиту”¹⁸⁷. Про молодого душпастиря с. Печиська, який у 1732 р. отримав парафію, єпископські ревізори оптимістично заявили, що хоча той ще не має метричної книги, “однак буде мати, бо є наказаний”¹⁸⁸. Недавно заведені метричні книги візитатори виявили в селах Балучин Білокам'янецького д-ту, Колоколин Княгининського д-ту, Красне Жуківського д-ту, Носів Завалівського д-ту, Стриганці Дунаївського д-ту, Тулуків Заболотівського д-ту, м-ках Козлів Дунаївського д-ту та Монастирище Потоцького д-ту¹⁸⁹. Подекуди в актах візитацій наводяться навіть конкретні відомості про початок метричної реєстрації вірних. Зокрема, в селах Бобровники Устецького д-ту та Богутин Поморянського д-ту метричні книги з'явилися в 1729 р.¹⁹⁰, а в м. Руда Жидачівського д-ту метричні записи почали вестися “від двох років”, тобто з 1730 р.¹⁹¹ “Нові метрики” візитатори виявили також у

с. Жеребки Малі Скалатського д-ту¹⁹². Як правило, вже на початку 30-х рр. нововисвячені парохі заводили нові метричні книги, навіть якщо ці книги не провадили у парафії їхні попередники. Так, під час візитації церкви с. Тростянець Устецького д-ту місцевий священник пояснював єпископським посланцям, що має метрику лишень з 1733 р., оскільки того ж таки року й висвячений¹⁹³. Отець Степан Дученко зі с. Стрільче Городенківського д-ту, як з'ясувалося, також мав метричну книгу “за свого часу”, з 1730 р., коли прийшов на парафію¹⁹⁴.

Окрім похвали, священники удостоювалися від візитатора і критичних зауважень, які іноді межували з сарказмом. Так, нерадивого душпастиря м. Бурштина, котрий після багаторічного перебування на парафії аж на початку 30-х рр. взявся за перо, візитатор порівнює з негативним персонажем Старого Завіту – Олоферном¹⁹⁵, – вождем ассирійського війська, який довго без успіху облягав Бетулію й був врешті вбитий Юдитою.

Виявлені факти, таким чином, свідчать про активізацію метричної реєстрації вірних на зламі 20-30-х рр. XVIII ст., що в наступних десятиліттях призвело до повсюдного запровадження метричних книг і устійнення метричної практики в усіх без винятку парафіях Львівської єпархії. Це було зумовлено не тільки внутрішньоцерковними чинниками (реформами Замоїського синоду 1720 р. і запровадженням регулярних канонічних (насамперед єпископських) візитацій як дієвого засобу контролю за діяльністю парафіяльного духовенства), але й зовнішнім: розумінням важливості метричного посвідчення в українських землях Речі Посполитої. Точних відомостей про місце, дату народження та віровизнання тої чи іншої особи потребували поміщики, які вимагали повернення своїх втікачів-селян¹⁹⁶; ієрархи Уніатської церкви, щоб мати достовірні відомості про кандидатів на ієрейські свячення¹⁹⁷; шляхтичі, які в умовах демографічного вибуху XVIII ст. намагалися контролювати природний рух населення в своїх маєтностях¹⁹⁸; зрештою шляхта та міщани, які облятовували свої метричні дані в городських і земських судах¹⁹⁹ тощо.

Метрична реєстрація людної в Львівській єпархії, започаткована реформами Петра Могили в Київській православній митрополії середини 40-х рр. XVII ст., із прийняттям в 1700 р. єпархією унії не зазнала якихось помітних змін і надалі взурувалася на вироблений в 1687 р. формуляр – “Метрику” Й. Шумлянського. Постанови Замоїського синоду 1720 р., покликані організаційно зміцнити уніатську церкву й унормувати її внутрішнє життя, щодо реєстрації природного руху населення фактично повторювали відповідні настанови “Метрики” Й. Шумлянського. Однак синодальні рішення мали ту перевагу, що встановлювали персональну відповідальність священників за повноту й достовірність інформації метричних записів, а також вводили дієвий засіб нагляду за діяльністю кліру – канонічні (єпископські та деканські) візитації, під час яких церковні ревізори, керуючись візитаційною інструкцією, мали серед іншого контролювати й стан метричної реєстрації населення в парафіях.

Візитаційний контроль за метричними книгами носив радше формальний характер і зводився в основному до констатації факту їхньої наявності²⁰⁰. Однак регулярне відвідування церков єпископськими посланцями, а також зміцнення організаційної структури самої церкви, сприяли унормуванню й у кінцевому підсумку покращенню метричної реєстрації в більшості парафіях Галицького та Львівського офіціалатів.

До запровадження метричних книг духовенство змушували й душпастирські потреби парафії: для успішного проведення катехизації населення треба було мати докладну інформацію про приватне й релігійне життя вірних, їхнє ставлення до церкви (періодичність відвідування Божого храму, частота сповіді тощо). У цьому священникові мали б допомагати реєстри народжених, вінчаних, померлих, а також списки осіб, що приступили до великодньої сповіді.

Однак на практиці реєстрація природного руху населення в Львівській єпархії протягом першої третини XVIII ст. була далекою від того ідеалу, виробленого на Замоїському синоду й декларованого в пастирських посланнях і спеціальних інструкціях єпископів. Станом на 1733 р. тільки в приблизно 270-280 парафіях із 690 Галицького та Львівського офіціалатів метричні книги велися достатньо кваліфіковано та належним чином зберігалися. Натомість в близько 220-230 парафіях метричні книги мали численні дефекти, що дало підставу візитаторам визначити їх як “непорядні”. Значне покращення метричної реєстрації людної наступає аж на зламі 20-30-х рр. XVIII ст., що було зумовлено як внутрішньоцерковними, так і зовнішніми чинниками, й особливо зростанням важливості метричного посвідчення в приватному й публічному житті християнина.

Вимога Замоїського синоду про роздільне ведення метричних записів хрещених, вінчаних і померлих також практично ніде не виконувалася. Загальноприйнятою нормою для Львівської єпархії

досліджуваного періоду було ведення двох категорій записів (хрещення та вінчання) в одній книзі, а реєстрація поховань в переважній більшості парафій ігнорувалася. Частина метричних книг була оправленою в “чвірку”, однак багато священиків для метричних записів використовували окремі зшитки паперу різного формату (т. зв. секстерни), котрі не завжди віддавалися до оправи й тому погано зберігалися. У більшості метричних книгах записи вносилися недбало, з численними хронологічними і реєстраційними пропусками, які важко піддавалися відчитанню.

Впадають у вічі й регіональні та соціотопографічні особливості метричної реєстрації людної: якщо в околицях Львова, в інших значних міських осередках (Бережани, Городенка, Тернопіль) книги заповнювалися переважно сумлінно, то в сільській місцевості значна частина духовенства виявляла до цього недбалість. Особливо кричущі зловживання було виявлено на Прикарпатті, у Войнилівському та Устецькому д-тах.

Відсутність метричних книг у майже 30 відсотках парафій Галицького та Львівського офіціалатів пояснюється передусім низьким культурно-освітнім і професійним рівнем духовенства, відсутністю у нього навиків канцелярської роботи, недостатнім контролем з боку церковної ієрархії за діяльністю кліру, недисциплінованістю священиків, а також впливом інших факторів: несприйняттям метричних книг як “новини” (традиційний опір нововведенням), малолюдністю парафій, стихійними лихами, поширеною практикою робити метричні записи на окремих аркушах і навіть на полях богослужбових та інших книг.

Тож загалом вартість метричних книг зазначеного періоду як масового джерела для генеалогічно-демографічних досліджень є дуже сумнівною. І справа не тільки в тому, що священики вели неповну й до того ж неповсюдну метричну реєстрацію людної, але й у тому, що на сьогодні в архівних, бібліотечних і музейних рукописних фондах збереглося дуже обмаль тогочасних метрик: із тих 70% парафій Галичини, в котрих священики провадили метричні книги, в державні сховища потрапило, за нашими підрахунками, не більше як 50 примірників. Не може дослідник використати й таке цінне демографічне джерело, як реєстри парафіян, оскільки тодішнє духовенство до середини XVIII ст. їх ще не складало.

Разом з тим слід пам'ятати, що в тогочасному українському поспільстві тільки священик був єдиною компетентною особою, що переважно добре орієнтувалася в природному русі людної й могла в разі потреби надати достовірні відомості щодо народження, вінчання, смерті, віровизнання, національності та станового походження тої чи іншої особи. Для першої третини XVIII ст. джерелом таких даних були виключно метричні книги – в більшості випадків єдині церковні документи тодішніх парафіяльних архівів²⁰¹.

Примітки:

¹ Kumor B. Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej (далі – КНKM). – 1966 (R. 14). – Z. 1. – S. 65.

² Litak S. Struktura i funkcje parafii w Polsce od końca XVI-XVIII w. // Kościół w Polsce. – Kraków, 1969. – T. 2. – S. 449.

³ Kumor B. Metryki parafialne... – S. 66.

⁴ Wyczawski H. E. Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych. – Kalwaria Zebrzydowska, 1989. – S. 278.

⁵ Образи надписанії и вписанії в книги, іже должны суть парохіалніи с[вя]щенници к их ді своеи Церкви иміти // Требник Петра Могили 1646 (Перевид. з оригіналу) / Упор. Аркадій Жуковський. – Канберра, Мюнхен, Париж, 1988. – Ч. III. – С. 425-430 (у книзі сторінкова пагінація кирилицею).

⁶ Лотоцький О. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – С. 104.

⁷ Макарий (Булгаков). История Русской церкви. – Москва, 1996 (переизд. 1883 г.). – Кн. 7. – С. 329.

⁸ Летопись историко-родословнаго общества въ Москве. – Москва, 1994. – Вып. 2 (46). – С. 97.

⁹ Виняток становить стаття галицького дослідника-архівіста Богдана Барвінського, в якій звернено увагу на метричні книги в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.: Барвінський Б. Метрики в сільській практиці XVIII ст. // Записки НТШ. – Львів, 1903. Т. 56. С. 23-25 (Miscellanea); під цією ж назвою робота опублікована в збірнику статей автора: Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. – Жовква, 1908. – Т. 1. – С. 112-114.

¹⁰ Див., наприклад: Крикун Н. Г. Документальные источники по истории населения Правобережной Украины кануна и периода освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Проблемы историографии и источниковедения истории СССР. Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1979. – С. 128.

¹¹ У радянський період метричні книги в своїх дослідженнях використовували демограф А. Л. Перковський (див.: Перковский А. Л. Народонаселение Украины в XVIII веке. Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук. – К., 1968; Він же. Демографічне джерело для використання в нарисах з історії міст і сіл УРСР // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1965. – № 6. – С. 106-111; Він же. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. // УІЖ. – 1966. – № 2. – С. 106-109; Він же. Структура українського поселення на Південному Правобережжі в другій половині XVIII ст. (історико-географічний нарис) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 149-162; Він же. Українське населення в 60-70-х рр. роках XVIII ст. // УІЖ. – 1968. – № 1. – С. 115-119) та М. Г. Крикун (див.: Крикун Н. Г. Документальные источники по демографии Правобережной Украины XVIII века // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Межвуз. сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1983. – С. 81-88). В останні роки серед наукових кіл зростає зацікавлення метричними книгами, див.: Любченко В. Б. Колекція подільських метричних книг XVIII ст. як джерело історико-краєзнавчих досліджень // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 170.

¹² Див., зокрема: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французька історіографія. – Львів, 2001. – С. 8-13; Крикун М. Г. Питання демографії Польщі доби пізнього феодалізму в сучасній польській історичній літературі // Проблеми слов'язнознавства. – Львів, 1979. – Вип. 20. – С. 132-141; Летопись историко-родословного общества в Москве. – Москва, 1994. – Вып. 2 (46). – С. 97; Палли Э. Естественное движение сельского населения Эстонии (1650-1799). – Таллин, 1980. – Т. 1-3; Самаркин В. В. Историческая демография западноевропейского средневековья // Вопросы истории. – Москва, 1977. – № 2. – С. 186-192; Borsting H. Geschichte der Matrikeln von der Fruhkirche bis zur Gegenwart. – Freiburg, 1959; Budzyński Z. Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku (Stan, rozmieszczenie, struktura wyznaniowa i etniczna). – Przemyśl, Rzeszów, 1993. – Т. 1-2; Fleury M., Henry L. Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. – Paris, 1956; Ganiage J. Trois villages d'Ile-de-France au XVIIIe siècle: étude démographique. – Paris, 1963; Giejsztorowa I. Wstęp do demografii staropolskiej. – Warszawa, 1976 (див. також рецензію на цю ґрунтовну монографію М. Г. Крикуна в: Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 187-190); Henry L. Manuel de demographie historique. – Geneve, Paris, 1967; Kuklo C. Problematyka badawcza europejskiej demografii historycznej w dziesięcioleciu 1975-1985 // Przeszłość Demograficzna Polski (далі – PDP). – 1990 [druk. 1991]. – [Т.] 18. – S. 93-115; Lastett P., Eversley D. E. C., Armstrong W. A., Wrigley E. A. An Introduction to English Historical Demography. – London, 1966; Maur E. Církevní matriky jako historický pramen (se zřetelem k historické demografii) // Sborník Archivních Prací. – Praha, 1970. – Roč. 20. – S. 425-457; Mols R. Introduction a la demographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe s. – Louvain, 1954-1956. – Vol. 1-3; Piasecki E. Wartość poznawcza parafialnych rejestrów metrykalnych // Studia Demograficzne. – 1990. – Nr 2. – S. 71-81; Puczyński B. Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w. // PDP. – 1971. – Z. 4. – S. 177-214; Reinhard M., Armengaud A., Dupáquier J. Histoire générale de la population mondiale. – Paris, 1968; Sarmányová J. Církevní matriky na Slovensku zo 16-19. storočia. – Bratislava, 1991; Szczypiorski A. Badania ksiąg metrykalnych a obliczenia ludności Polski w wieku XVII-XVIII // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. – 1962. – R. 10. – Nr 1-2. – S. 53-75.

¹³ Образи надписанії і вписанії...

¹⁴ Макарий (Булгаков). История Русской церкви (переизд. 1883 г.). – Москва, 1996. – Кн. 7. – С. 329.

¹⁵ Показчик метрик хрещення шляхетських родин Львівського кафедрального собору 1674-1782 рр., т. 2 (Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ). – Ф. 5 (Оссолінські). – Спр. 5571); Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА у Львові). – Ф. 201. – Оп. 4 б. – Спр. 414.

¹⁶ Дашкевич Я. Р. Адміністративні, судові й фінансові книги на Україні в XIII-XVIII ст. (Проблематика, стан і методика дослідження) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 164; Він же. Вірмено-половецькі джерела з історії України // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1965. – № 2. – С. 72.

¹⁷ ЛНБ, відділ рідкісної книги. – Ст-2170; Жуковський А. Аналіз Требника Петра Могили // Требник Петра Могили... – С. 35.

¹⁸ Переглянутий нами примірник зберігається в: ЛНБ, відділ рідкісної книги. – Ст-2026.

¹⁹ Семчук С. Унівський Требник 1681 р. // Записки Чину Святого Василя Великого. – Рим, 1974. – Т. IX. – Вип. 1-4. – С. 124-141.

²⁰ Опрацьовано стародрук з фондів ЛНБ, відділ рідкісної книги. – Ст-2026.

²¹ Національний музей у Львові, відділ рукописів та стародруків (далі – НМЛ). – Ркл-609. – Арк. 2.

- ²² Там само. – Арк. 284 зв.
- ²³ Детальний археографічний опис і текстологічний аналіз Замоївської метрики свого часу здійснив: Будилович А. Русская православная старина в Замосте. – Варшава, 1885. – С. 83-96.
- ²⁴ Там само. – С. 90.
- ²⁵ Там само. – С. 95-96.
- ²⁶ Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator / Opr. A. Laszuk. – Warszawa, 1998. – S. 328.
- ²⁷ НМЛ. – Ркк-1588; Схіматісць всего клира русско-католического Богомъ спасенои епархії Перемишльської на годъ от рожд. Хр. 1879. – Перемишль, 1879. – С. 272; Księgi metrykalne i stanu cywilnego... – S. 309.
- ²⁸ Щурат В. Два письма еп. Иннок. Винницкого. Причинок до історії Західно-Рускої Церкви XVII в. – Жовква, 1907. – С. 9-10.
- ²⁹ ЦДІА у Львові. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 945. – Арк. 3-4.
- ³⁰ “Метрика” Й. Шумлянського 1687 р. (НМЛ. – Сдк-694. – Арк. 7-7 зв.).
- ³¹ Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький, єпископ перемиський, самбірський, сяниський (1680-1700). – Рим, 1978. – С. 13-15, 23-24. Загальні відомості про рід Винницький подає: Bahrynowski U. Laur Niesmiertelnosci Jasnie Wielmożnego Świętey Pamięci Jego Mości Oycy Innocentego Winnickiego, z Bożey u Apostolskiej Stolice łaski, Episkopa Przemyskiego, Dermańskiego u Dubieńskiego Archimandryty, Ritus Graeci Uniti. – Lwów, 1701.
- ³² Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / Репр. вид. – К., 1998. – Т. 2. – С. 113, 115, 118.
- ³³ Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). – Lwów, 1934. – S. 62.
- ³⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учужденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1871. – Ч. 1: Акты об унии и состоянии Православной Церкви с половины XVII века. – Т. 4. – С. 30-31 (док. № XVI).
- ³⁵ Bendza M. Prawosławna diecezja przemyska w latach 1596-1681. Studium historyczno-kanoniczne. – Warszawa, 1982. – S. 179-180.
- ³⁶ Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі кінець XIII – кінець XX ст.). – Львів, 1998. – С. 32, 120; Andrusiak M. Józef Szumlański... – S. 26-31.
- ³⁷ Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький... – С. 76.
- ³⁸ Див.: Максименко Ф. П. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках. – Львів, 1975. – № 633; Свенціцький І. С. Початки книгодрукування на землях України. – Жовква, 1924 (ілюстрація 73).
- ³⁹ Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам’ятки книжного мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1 (1574-1700). – С. 86 (№ 488); Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). – Львів, 1998. – С. 231.
- ⁴⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie (далі – BNW), dział rękopisów. – Акс. 2969.
- ⁴¹ НМЛ, відділ рукописів та стародруків. – Сдк-955.
- ⁴² Балик Б. І. Інокентій Іван Винницький... – С. 72.
- ⁴³ НМЛ. – Сдк-955. – Арк. 49; BNW, dział rękopisów. – Акс. 2969. – S. 3-3 v.
- ⁴⁴ Delumeau J. Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w. Katolicyzm między Lutrem a Wolterem / przekład P. Kłoczowski. – Warszawa, 1986. – S. 279-281.
- ⁴⁵ НМЛ. – Сдк-955. – Арк. 57; BNW, dział rękopisów. – Акс. 2969. – S. 49-49 v.
- ⁴⁶ НМЛ. – Сдк-955. – Арк. 75; BNW, dział rękopisów. – Акс. 2969. – S. 52.
- ⁴⁷ НМЛ. – Сдк-955. – Арк. 77 зв.; BNW, dział rękopisów. – Акс. 2969. – S. 53.
- ⁴⁸ Детальніше про це див.: Ustawy Rządu Duchownego in Ritu graeco unito Dioecesis Przemyskiej, na Congregacyi Soborney uchwalone. – Cracoviae, 1694 (сучасне перевидання: Ustawy rządu duchownego i inne pisma biskupa Innocentego Winnickiego / Do druku przyst. W. Pilipowicz. – Przemyśl, 1998. – S. 39-66). Постанови собору також перекладено на українську мову: Лакота Г. Три синоди перемиські й єпархіальні постанови валявські в 17-19 ст. – Львів, 1939. – С. 9-20. Їхній аналіз подає: Piwowar E. Pierwszy synod unicki eparchii przemyskiej (1693) // Polska-Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. – Przemyśl, 1990. – Т. 1: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym. – S. 162.
- ⁴⁹ BNW, dział rękopisów. – Акс. 2969. – S. 4-9 v.
- ⁵⁰ НМЛ, відділ рукописів та стародруків. – Ркк-2842; Ркк-2881; Księgi metrykalne i stanu cywilnego... – S. 309.

- ⁵¹ НМЛ. – Ркк-36.
- ⁵² Biblioteka Narodowa w Warszawie, dział rękopisów. – Акcesja, N 2943.
- ⁵³ НМЛ. – Ркк-870; Ркк-2881.
- ⁵⁴ НМЛ. – Ркк-1588. – Арк. 16-52. Метрику Яворова як просопографічне джерело вперше використано в працях з історії українського малярства: Александрович В. Закарпатський напрямок діяльності західноукраїнських малярів другої половини XVII ст. як результат розвитку мистецької ситуації у Львівсько-Перемиському історико-культурному регіоні // *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.* – Ужгород, 1994. – С. 289-299; Він же. Майстер Юрій Шимонович-старший // *Образотворче мистецтво.* – К., 1990. – № 1. – С. 17-18; Він же. Отец и сын Шимоновичи в истории западноукраинской живописи второй половины XVII в. // *Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1991.* – Москва, 1997. – С. 202-222; Він же. Слідами Апеллеса. Історико-архівні фрагменти до біографії загадкового західноукраїнського маляра кінця XVII століття // *Старожитності.* – К., 1992. – Ч. 18-19. – С. 3; Aleksandrowicz W. Nowe materiały do biografii i twórczości Jerzego Eleutera Szymonowicza-Siemiginowskiego // *Folia Historiae Artium.* – 1991. – Т. XXVII. – S. 111-124 (Особливо с. 120-121).
- ⁵⁵ НМЛ. – Ркк-1172; *Księgi metrykalne i stanu cywilnego...* – S. 4, 302, 328.
- ⁵⁶ НМЛ. – Ркл-22. – Арк. 233, 237 зв., 566-566 зв., 577, 592; Ркл-24. – Арк. 873; Ркл-25. – Арк. 180
- ⁵⁷ Причини відсутності метричних книг у парафіях розглядає: Сkochylias I. Реєстрація природного руху населення у Львівській єпархії в першій третині XVIII ст. // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1998. – Вип. 33. – С. 233-235; Skochylias I. *Metrical Books in the Ukrainian Parishes of Halychyna in the First Half of the 18th Century* // *East European Genealogist: Journal of the East European Genealogical Society Inc.* – Winnipeg, 1999. – Vol. 7. – No 4 (Summer). – P. 11-12.
- ⁵⁸ НМЛ. – Ркл-19. – Арк. 63 зв., 110 зв.; Ркл-20. – Арк. 150-150 зв.; Ркл-21. – Арк. 613 зв.; Ркл-22. – Арк. 46, 79 зв., 281 зв., 326 зв., 552 зв.; Ркл-23. – Арк. 25, 70, 74 зв., 122, 203, 295, 387 зв., 403 зв., 481; Ркл-24. – Арк. 288, 343, 447, 484, 521, 681, 951; Ркл-25. – Арк. 274 зв., 278 зв., 345 зв.; “Метрика” Й. Шумлянського 1687 р. – Арк. 6, 7 зв.
- ⁵⁹ Різні аспекти реформ Петра Могила розкриті в низці праць, найважливішими з яких є: Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Опыт церковно-исторического исследования: у 2-х т. – К., 1883-1898; Жуковський А. Петро Могила і питання єдності Церков. – К., 1997; Шевченко І. Багатоликий світ Петра Могили // Він же. Україна між Сходом та Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття. – Львів, 2001. – С. 175-198; Thomson F. J. Peter Mogila's Ecclesiastical Reforms and the Ukrainian Contribution to Russian Culture. A Critique of Georges Florovsky's Theory of the “Pseudomorphosis of Orthodoxy” // *Slavica Gandensia.* – 1993. – Vol. 20. – P. 67-119.
- ⁶⁰ Барвінський Б. Метрики в сільській практиці XVIII ст. // *Записки НТШ.* – Львів, 1903. – Т. 56. – С. 23-25 (Miscellanea).
- ⁶¹ Детальніше про це див.: Мирон [Франко І.]. Йосиф Шумлянський, последний православный епископ львовский и его “Метрика” // *Киевская старина.* – 1891. – Т. 33. – С. 337-362; Т. 34. – С. 1-21; Andrusiak M. Józef Szumlański... – S. 141-145.
- ⁶² Лотоцький О. Українські джерела церковного права. – Варшава, 1931. – С. 104.
- ⁶³ В українській історіографії на метричну реформу Йосифа Шумлянського 1680 р. звернув увагу: Андрусак М. Львівський єпископ Йосиф Шумлянський та його змагання за права для духовенства й об'єднання Церков // *Логос.* – Йорктон, 1979. – Т. XXX. – Ч. 4. – С. 301; Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). *Zarys biograficzny.* – Lwów, 1934. – S. 141.
- ⁶⁴ Описана в: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжного мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1 (1574-1700). – С. 96 (№ 591); Мицько І. Святоуспенська Лавра в Уневі (кінець XIII ст. – кінець XX ст.). – Львів, 1998. – С. 235-236.
- ⁶⁵ Там само. – Арк. **нз** зв.-**ни**.
- ⁶⁶ Зерцало до преїзрення і латвейшаго зрозуміння віри святой. – Унів, 1680 (НМЛ. – Сдк-701. – Арк. **нз-нз** зв.).
- ⁶⁷ Сkochylias I. Генеральна візитація Львівської єпархії 1726-1733 років: зміст та структура опису // *Україна в минулому.* – К., Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 188, 195-196, 200-201; Він же. Протоколи генеральних візитацій церков Київської уніатської митрополії XVIII століття (на прикладі недатованої єпископської ревізії Щирецького намісництва) // *Записки НТШ.* – Львів, 1999. – Т. 238. – С. 464-466.
- ⁶⁸ Церковно-адміністративний поділ Львівської єпархії подано станом на середину XVIII ст.
- ⁶⁹ Ркл-609. – Арк. 3-9 зв.
- ⁷⁰ НМЛ. – Ркк-99; Ркк-797; Ркк-870; Ркл-21. – Арк. 21; Ркл-22. – Арк. 25 зв.; Ркл-23. – Арк. 65, 214

зв., 304 зв.; Ркл-24. – Арк. 860; Ркл-25. – Арк. 82.

⁷¹ НМЛ. – Ркк-90. Метрика є копією, дбайливо переписаною в 1703 р. о. Іваном Жоровським, тогочасним рогатинським намісником. Вона містить реєстр парафіян за сім'ями з 1702 р. (арк. 1-14 зв.), список вінчаних (арк. 16-18 зв.).

⁷² Ркк-99. – С. 1-12.

⁷³ Delumeau J. Reformy chrześcijaństwa w XVI i XVII w. Katolicyzm między Lutrem a Wolterem /Tłum. P. Kłoczowski. – Warszawa, 1986. – S. 279-281.

⁷⁴ Аналіз “Метрики” Йосифа (Шумлянського) стане предметом нашого окремого дослідження.

⁷⁵ Спеціальну увагу “діянням” собору 1691 р. приділив російський дослідник Георгій Булгаков, який детально проаналізував його ухвали та їхнє значення для розвитку Київської православної митрополії: Булгаков Г. Западно-русские православные церковные соборы, как органы церковного управления. Опыт историко-канонического исследования. – Курск, 1917. – С. 224-226.

⁷⁶ Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996). – Львів, 1996. – С. 370-371.

⁷⁷ Макарий (Булгаков). История Русской церкви (переизд. 1883 г.). – Москва, 1996. – Кн. 7. – С. 329.

⁷⁸ Уперше діяння собору були опубліковані в Чернігові (“Заповеди...” собора 1691 г. // Черниговские епархиальные известия. Прибавления. – 1865. – 1 февраля. – С. 65-80), а згодом передруковані офіційним часописом Київської єпархії (Київській соборъ 1691 года // Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ). – 1865. – № 8. – 15 апреля. Отдел второй. – С. 313-329). Тут і далі покликаємося на київську едіцію постанов собору.

⁷⁹ КЕВ. – 1865. – № 8. – С. 321-322.

⁸⁰ Дионисий Ареопagit. О церковной иерархии. Послания / Вступительная статья, подготовка греческих текстов и их русский перевод Г. М. Прохоров. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 32-35 (паралельні грецький і російський тексти).

⁸¹ Остання публікація на цю тему з'явилася в: Тимошенко Л. Пом'яник дрогобицької церкви Воздвиження Чесного Хреста // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 4. – С. 521-522. Там само можна знайти бібліографію проблеми.

⁸² Шурляков С. В. Генеалогические материалы в архивах Украины. Краткий обзор // Летопись историко-родословного общества в Москве. – Москва, 1994. – Вип. 2 (46). – С. 97.

⁸³ Смолич И. К. История Русской Церкви. 1700-1917. – Москва, 1996. – Ч. 1. – Прим. 118.

⁸⁴ Шурляков С. В. Генеалогические материалы... – С. 97.

⁸⁵ Детальніше про це див.: Мирон [Франко И.]. Иосиф Шумлянский, последний православный епископ львовский и его “Метрика” // Киевская старина. – 1891. – Т. 33. – С. 337-362; Т. 34. – С. 1-21; Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki lwowski (1667-1708). – Lwów, 1934. – S. 141-145.

⁸⁶ Про це є прямі вказівки в “Метриці” львівського єпископа Йосифа Шумлянського, виданій у 1687 р. (далі – Метрика): “Правда и то же по Могиланской см[е]рти, в некоторых Ц[е]рквах albo Дієцезіяхъ и Книга та Метрика праве южь была оумерла..., и како бы въ Могилѣ перстю недбалства Пастырского и пѣском лѣнства ѡсоб д[ѣ]ховныхъ такъ была заграмажена, ижь розумели нѣкоторіи, же той Книги нѣгда не было на свѣтѣ” // Національний музей у Львові (далі – НМЛ), від. рукописів і стародруків. – Сдк-694. – Арк. 7-7 зв.; Мирон [Франко И.] Йосиф Шумлянський... – Т. 34. – С. 2. “Метрика” Й.Шумлянського свого часу вже була опублікована (Акты, относящиеся к истории Западной России. – Санкт-Петербург, 1853. – Т. 5. – С. 196-207) та описана (Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1981. – Кн. 1 (1574-1700). – С. 101 (№ 641); Свенцицкий И. Каталог книг церковнословянской печати. – Жовква, 1908. – С. 129-130 (№ 452-454)).

⁸⁷ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, від. рукописів (далі – ЛНБ НАН України). – Ф. 3 (Бібліотека та центральний архів монастирів оо. василіан у Львові). – Оп. 1. – Спр. 284, 380; Ф. 77 (Антін Петрушевич). – Оп. 4. – Спр. 106, 269, 454; НМЛ, від. рукописів і стародруків. – Ркк-99, 797, 798, 840, 870, 966, 1107, 1172, 1556, 1588, 1590, 2843, 2846, 2849, 2850, 2855, 2875, 2878, 2879, 2881; Ркл-609.

⁸⁸ Як твердить київський науковець В. Любченко, метричні книги в уніатських парафіях Поділля почали вестися в 20-х рр. XVIII ст. (Любченко В. Б. Колекція подільських метричних книг XVIII ст. – як джерело історико-краєзнавчих досліджень // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 170). Однак ретельніше вивчення джерел довело, що на Поділлі після турецької окупації 1672-1699 рр. ведення метрик відновлено дещо раніше. Наприклад, у с. Глубічок Королівського д-ту, що на Західному Поділлі, метричні записи про хрещення велися вже з 1717 р. (див.: НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-106. – Арк. 17 зв.).

⁸⁹ Серед дослідників до 1939 р. тільки Богдан Барвінський вивчав метричну практику в Львівській єпархії другої половини XVII – початку XVIII ст.: Барвінський Б. Метрики в сільській практиці XVIII ст. // Записки НТШ. – Львів, 1903. – Т. 56. – С. 23-25 (Miscellanea); під цією ж назвою робота опублікована також у збірнику статей автора: Барвінський Б. Історичні причинки. Розвідки, замітки і матеріали до історії України-Руси. – Жовква, 1908. – Т. 1. – С. 112-114. Уніатські метричні книги середини XVIII ст. для вивчення населення Бережанської округи використовував польський науковець Богдан Пучинський (Puczyński B. Ludność Brzeżan i okolicy w XVII i XVIII w. // Przeszłość Demograficzna Polski. Materiały i Studia (далі – PDP). – 1971. – Z. 4. – S. 177-214). У радянський період акти візитацій церков Правобережної України XVIII ст. і т. зв. сповідні списки плідно досліджував демограф А. Л. Перковський (див.: Перковский А. Л. Народонаселение Украины в XVIII веке. Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук. – К., 1968; Він же. Демографічне джерело для використання в нарисах з історії міст і сіл УРСР // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1965. – № 6. – С. 106-111; Він же. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. // УІЖ. – 1966. – № 2. – С. 106-109; Він же. Структура українського поселення на Південному Правобережжі в другій половині XVIII ст. (історико-географічний нарис) // Історичні джерела та їх використання. – К., 1966. – Вип. 2. – С. 149-162; Він же. Українське населення в 60-70-х роках XVIII ст. // УІЖ. – 1968. – № 1. – С. 115-119). На уніатські метричні книги та реєстри парафіян як цінне демографічне джерело звернув увагу дослідників М. Г. Крикун (див.: Крикун Н. Г. Документальные источники по демографии Правобережной Украины XVIII века // Историографические и историко-демографические проблемы отечественной истории. Межвуз. сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1983. – С. 81-88). Он же. Документальные источники по истории населения Правобережной Украины кануна и периода освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг. // Проблемы историографии и историкодемографического исследования истории СССР. Сб. науч. трудов. – Днепропетровск, 1979. – С. 128. В останні роки серед наукових кіл зростає зацікавлення метричними книгами, в т. ч. XVIII ст., див.: Любченко В.Б. Колекція подільських метричних книг... – С. 170-173. Вартим уваги є багатий досвід польської та західноєвропейської історіографії щодо використання метричних книг у демографічних дослідженнях, який вимагає спеціального аналізу. Див., зокрема: Крикун М. Г. Питання демографії Польщі доби пізнього феодалізму в сучасній польській історичній літературі // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 1979. – Вип. 20. – С. 132-141; Палли Э. Естественное движение сельского населения Эстонии (1650-1799). – Таллин, 1980. – Т. 1-3; Самаркин В.В. Историческая демография западноевропейского средневековья // Вопросы истории. – Москва, 1977. – № 2. – С. 186-192; Börsting H. Geschichte der Matrikeln von der Frühkirche bis zur Gegenwart. – Freiburg, 1959; Budzyński Z. Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII wieku (Stan, rozmieszczenie, struktura wyznaniowa i etniczna). – Przemysł-Rzeszów, 1993. – Т. 1-2; Fleury M., Henry L. Des registres paroissiaux à l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. – Paris, 1956; Ganiage J. Trois villages d'Ile-de-France au XVIIIe siècle: étude démographique. – Paris, 1963; Giejsztorowa I. Wstęp do demografii staropolskiej. – Warszawa, 1976 (див. також рецензію на цю ґрунтовну монографію М. Г. Крикуна в: Вопросы истории. – 1977. – № 8. – С. 187-190); Henry L. Manuel de demographie historique. – Genève, Paris, 1967; Kuklo C. Problematyka badawcza europejskiej demografii historycznej w dziesięcioleciu 1975-1985 // PDP. – 1990 [druk. 1991]. – [T.] 18. – S. 93-115; Lastett P., Eversley D. E. C., Armstrong W. A., Wrigley E. A. An Introduction to English Historical Demography. – London, 1966; Maur E. Církevní matriky jako historický pramen (se zřetelem k historické demografii) // Sborník Archivních Prací. – Praha, 1970. – Roč. 20. – S. 425-457; Mols R. Introduction a la demographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIIe s. – Louvain, 1954-1956. – Vol. 1-3; Piasecki E. Wartość poznawcza parafialnych rejestrów metrykalnych // Studia Demograficzne. – 1990. – Nr 2. – S. 71-81; Reinhard M., Armengaud A., Dupáquier J. Histoire générale de la population mondiale. – Paris, 1968; Szczypiorski A. Badania ksiąg metrykalnych a obliczenia ludności Polski w wieku XVII-XVIII // КНKM. – 1962. – R. 10. – Nr 1-2. – S. 53-75.

⁹⁰ Федорів Ю. Замойський синод 1720 р. – Рим, 1972. – С. 21-22; Bilanych J. Synodus Zamostiana an. 1720 (eius celebratio, approbatio et momentum). – Romae, 1960. – P. 38-39.

⁹¹ Tit. X: “Quilibet habeat quatuor libros distinctos, ad rectam Parochiae administrationem necessarios: in quorum primo Status, et numerus animarum: in secundo Baptizati: in tertio Coniuncti in matrimonio: in quarto Mortui totius Parochiae describantur” (Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata (далі – Synodus...). – Romae, 1724. – P. 105); Bilanych J. Synodus Zamostiana... – P. 89.

У досліджуваний період духовенство Львівської єпархії не практикувало ведення реєстрів парафіян,

що підтверджують і матеріали візитації 1730-1733 рр. (див., наприклад, характерний запис у протоколі візитації церкви с. Руда Жидачівського д-ту: “Regestru nie bylo” (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-12. – Арк. 44 зв.).

⁹² “...мѣй же теды Книгѣ сїю Метрикѣ, вписѣй в ню Имена всѣхъ в Парафіей твоей Родѣщихся, Кр[ес]тящихсѣ, и Обрѣчающихсѣ, а такъ бѣдешъ мѣти готовый рестрѣ всѣхъ живыхъ, и мертвыхъ...” (Метрика. – Арк. 4 зв.).

⁹³ Synodus. – P. 67-68 (розд. 3 “De Sacramentis, eorumque administratione”).

⁹⁴ Метрика. – Арк. 10 зв.-11.

⁹⁵ Там само. – Арк. 11.

⁹⁶ Synodus. – P. 66.

⁹⁷ Федорів Ю. Замоїський синод... – С. 29.

⁹⁸ Див., зокрема: Алмазов А. История чинопоследований крещения и миропомазания. – Казань, 1884; Поспелов С. Рассуждение о таинстве миропомазания. – Москва, 1840; Сліпий Й. Тайни хрещення й миропомазаня. – Йорктон, 1955. – С. 47-77; Шмеман А. Водюю и Духом. – Москва, 1993. – С. 95-103.

⁹⁹ Tit. III, cap. VIII: “...notet Parochus diligenter diem, mensem, et annum, ac nomina, et cognomina tam Conjugum, quam Testium, qui aderunt” (Synodus. – P. 91).

¹⁰⁰ Ibid.: “...praetereaue distincte exprimat, si denunciations aliquas omisit, aut in privatis aedibus celebravit ex licentia Episcopi; si in Parochiali, vel alia Ecclesia; si dispensatio super aliquo impedimento praecessit; si alter ex sui ipsius, aut Episcopi licentia, conjunxit”.

¹⁰¹ Метрика. – Арк. 14 зв.-16.

¹⁰² Там само. – Арк. 14 зв.-15).

¹⁰³ “Hunc autem librum quilibet relinquere teneatur suo successori, itaut perpetuo maneat apud Ecclesiam” (Synodus. – P. 68).

¹⁰⁴ Ibid. – P. 68, 91-92.

¹⁰⁵ “Qui deinceps eosdem libros non habuerit, mulctetur quinquaginta florenis in commodum suae Ecclesiae erogandis” (Ibidem. – P. 105).

¹⁰⁶ Konstytucje Diecezjalne 1731-1783 // НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-199. – Арк. 1-4; Ркл-658. – Арк. 1-2.

¹⁰⁷ Ustawy Rządu Duchownego in Ritu graeco unito Dioecesis Przemyskiej, na Congregacyi Sobornej uchwalone. Scacoviae, 1694. S. 11 // ЛНБ, відділ рідкісної книги (стародруки). – № Ст-33356; Лакота Г. Три синоди перемиські й єпархіальні постанови валявські в 17-19 ст. – Львів, 1939. – С. 20; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI-XVIII w. // Kościół w Polsce. – Kraków, 1969. – Т. 2. – S. 925.

¹⁰⁸ Зокрема, в актах генеральної візитації Львівської єпархії 1730-1730 рр. десятона начальники фігурують виключно як духівники парохів (див., наприклад: НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-11. – Арк. 78 зв., 170).

¹⁰⁹ Огієнко І. Загублений крем’янецький стародрук: “Синод Луцький” 1638 р. – Варшава, 1931. – С. 10.

¹¹⁰ Іван Франко першим серед дослідників звернув увагу на цей документ і опублікував більшу його частину (Франко І. –отири пастирські листи єпископів Афанасія і Льва Шептицьких з рр. 1745(?)–1759 // Матеріали до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку (під ред. М. Зубрицького, Ю. Кміта, І. Кобилецького, І. Левицького і І. Франка). – Львів, 1902. – С. 1-7). Однак вчений, маючи в своєму розпорядженні недатований і до того ж неповний примірник, помилково датував його 40-ми роками XVIII ст. Не вдаючись до пошуків оригіналу, цю ж помилку повторили львівські дослідники Я. Запаско та Я. Ісаєвич у своєму загалом ретельно складеному каталозі стародруків XVI-XVIII ст. (Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих на Україні. – Львів, 1984. – Кн. 2. – Ч. 1. – С. 70 [№ 1517]. Віднайдений нещодавно в постановах генеральних конгрегацій Львівської єпархії 1731-1783 рр. оригінал документа (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-199. – Арк. 1-4) дав можливість датувати його 1731 р. Зараз “конституція” 1731 р. готується нами до друку.

¹¹¹ “Протопресвітеръ... Метрики ново Кр[е]щеннихъ Дѣтей, такожде законновѣ[н]чаннихъ Парохѣанъ, ѣко ѡ Хр[е]стѣ оусопшихъ оу С[в]ѣщенниковъ ѡсмотрити имѣють, и аще что ѡ предреченнихъ нераденіѣ ради Іереѣ не ѡбрѣщѣтъ, не токмо Словомъ, но и вервицею ѡческо накажѣтъ, или вини, да дастъ Гривнѣ...” (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-199. – Арк. 1 зв.).

¹¹² Єдине документальне свідчення про контроль деканів за веденням метричних книг вдалося виявити у протоколі генеральної візитації с. Славентин Завалівського д-ту 1732-1733 рр.: “Metryk non produxit, powiadaiać, ze przesły o.Namiesnik zawiozł” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 179).

¹¹³ Термін “деканат” для означення адміністративно-територіального округу з’явився в Львівській єпархії досить пізно; до середини 30-х років XVIII ст. загальноживаними були терміни “намісництво” і “протопресвітерія”. Вони, зокрема, фігурують в актах генеральних візитацій 1726-1727 та 1730-1733 рр. Означення “деканат” було запроваджене в діловодство Львівської єпархії спеціальною постановою генеральної конгрегації 1733 р.

¹¹⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА у Львові). – Наукова бібліотека (стародруки), № 3860. – Арк. 39, 61 зв.

¹¹⁵ “An habeat libros Parochiam concernentes, videlicet, Baptizatorum simul Confirmatorum, Status Animarum, Matrimoniorum, et Mortuorum” (Quaestiones in Visitationibus indagande) // Synodus. – P. 128).

¹¹⁶ “An Nomina Baptizatorum scribantur in metrica, juxta formam in Synodo praescriptam, sine mora, et periculo oblivionis?” (Ibid. – P. 133).

¹¹⁷ “An Parochos describat Matrimonio, unctos hac eadem die?” (Ibid. – P. 136).

¹¹⁸ Інколи траплялося, що в таких випадках “порядною” була тільки одна з категорій записів. Такий випадок мав місце в с. Чернятин Городенківського д-ту, коли записи про хрещення були “порядними”, а про вінчаних – “непорядними” (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-11. – Арк. 30).

¹¹⁹ Як, наприклад, в акті візитації церкви Йоана Хрестителя в м. Городенка: “...Metryki znayduią się tak Chrzczonych, iako у Slubow doskonałe...” (Там само. – Арк. 16 зв.).

¹²⁰ Левицкий П. Униатские визиты... – С. 347-348.

¹²¹ НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-12. – Арк. 73.

¹²² Там само. – Арк. 22.

¹²³ У с. Дерхів Войнилівського д-ту метрики “Slubney niemasz, dzieci zaś znayduie się...” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 3 зв.); у селах Мечищів і Свистельники Завалівського д-ту парох “tylko Baptizatorum ma...” (Там само. – Арк. 167, 167 зв.).

¹²⁴ Наведемо кілька типових свідчень візитаторів: у с. Березівка Потоцького д-ту парох “ma soж in confuso Baptizatorum et Matrimoniorum popisane...” (Там само. – Арк. 97); у с. Кабарівці Зборівського д-ту священник “Metrykę pisze, tylko nieporzadne, bo w Sexternach nieoprawne” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 54 зв.); у церкві Св. Михаїла Архангела м. Козови з’ясувалося, що метрики “in ordinate popisane et defectuose...” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 61); у с. Побіч Золочівського д-ту метрика “nie porządna, ani zrozumieć que ordine pisana” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 71); у с. Словіта Глинянського д-ту душпастир метрику “pokazał, ale nieporządna у mało со wpisuje” (Там само. – Арк. 4 зв.); у с. Убині Кам’яно-Струмилівського д-ту парох метрику “ma, ale tak w pisaniu, iako tez у czysti nie porządna” (Там само. – Арк. 19 зв.).

¹²⁵ Там само. – Ркл-11. – Арк. 61, 71, 72 зв., 76 зв., 77 зв., 97, 114 зв., 118 зв., 121, 123 зв., 129, 130 зв., 148, 153, 165 зв.

¹²⁶ Там само. – Арк. 129.

¹²⁷ “[Metryki] nieporządne, nec in forma debita” (Там само. – Арк. 118 зв.).

¹²⁸ Там само. – Ркл-11. – Арк. 148; Ркл-12. – Арк. 22 зв.-23 зв., 34, 55 зв., 96.

¹²⁹ Наприклад, щодо Бережанського д-ту ревізори зазначили, що там “Metryki tylko dwie części Duchowni zapisują, Krstu у Małżeństwa, а Zmarłych nigdzie nie zapisują” (Compendium Wizyty Dwunastu Protoprezbiterij w Roku 1732 Expediowanej [Там само. – Ркл-11. – Арк. 182]).

¹³⁰ Характерними є такі записи: “ma dwie części”, “Metryka iest w dwóch częściach”, “ma Baptizatorum et Contrahentium”, причому під терміном “дві частини” розуміється книга хрещених і вінчаних (див. опис церкви с. Березовиця того ж д-ту: “Ma dwie części Metryki, dzieci okrszczonych у szlubow danych” (Там само. – Арк. 209)), а “одна частина” (“część iedna”) означає книгу тільки хрещених (див. протокол візитації церкви с. Гніздична Тернопільського д-ту: “[Metryki] część iedno ma, to iest dzieci tylko okrszczonych zapisanie...” (Там само. – Арк. 208 зв.)).

¹³¹ “Baptizatorum у Matrimoniorum ma in confuso wкупie popisane, у to Formą niezwyčajną” (Там само. – Арк. 130).

¹³² Там само. – Арк. 109, 129 зв., 132 зв., 133, 134 зв., 172 зв.

¹³³ Там само. – Арк. 198 зв.

¹³⁴ Священик с. Виписки Гологірського д-ту скаржився візитаторам, що, прибувши на парафію, метричних книг “nic nie zastał” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 103).

¹³⁵ Там само. – Ркл-11. – Арк. 24 зв., 132 зв.

¹³⁶ Зокрема, в м. Зборові візитатори зауважили, що місцевий парох “Metryke od wkroczenia pierwszego do Parochyі zaczął sobie porządnie pisać” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 49).

¹³⁷ Наприклад, у с. Ладичин Терехівського д-ту метрика “porządna in 4to dwie części” (Там само.

– Ркл-11. – Арк. 216).

¹³⁸ Подібні свідчення дали священники м-ка Буцнів Тернопільського д-ту, сіл Коропець Потоцького д-ту, Липиця Горішня Завалівського д-ту (Там само. – Арк. 104 зв., 175 зв., 209 зв.).

¹³⁹ У с. Бережниця Жидачівського д-ту “metryka nieoprawna” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 42 зв.); у с. Скнилів Білокам’янецького д-ту священник хоч і мав оправлену метрику, “tylko nieporządnie...” (Там само. – Арк. 90 зв.).

¹⁴⁰ Наприклад, у с. Домарич Тернопільського д-ту парох метрику “ma w Nowych Sexternach” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 211 зв.). У даному випадку під “секстернами” розуміється складка з шести подвійних аркушів (див.: Polski słownik archiwalny. – Warszawa, 1974. – S. 76), яка слугувала священнику за формуляр для метричних записів.

¹⁴¹ У с. Кабарівці Зборівського д-ту парох “Metryke pisze, tylko nieporzandnie, bo w Sexterny nieoprawne” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 54 зв.); у с. Ремезівці Поморянського д-ту метрику “ma pisana iakozkolwiek, ale nie opraviona, Sexterna poroskrasane” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 159 зв.)

¹⁴² “Imiona Chrzesciańskie daią się, a nie Pogańskie, dzieciom, ktorych zaraz po krzscie w Metrykę wpisuię” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 12 зв.).

¹⁴³ У с. Чехів Потоцького д-ту священник “coś tam pogłuzował, co nikt nie przeczyta” (Там само. – Арк. 98); у с. Підгайчики Оліївського д-ту метрика хоча й мала непоганий зовнішній вигляд, писана “tylko charakterem niezwycaunym” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 73); у с. Побоч Золочівського д-ту метрика “nie porządna, ani zrozumieć que ordine pisana” (Там само. – Арк. 71); у с. Неслухів Кам’яно-Струmilівського д-ту метрика “jest, ale Forma niezwycayna wpisuię” (Там само. – Арк. 22); у с. Сарники Горішні Завалівського д-ту парох метрику “cale ma nieporzadna, bo coś Baptizatorum pokluzował, ale u Sam nie przeczyta” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 168 зв.); у с. Вурлів Поморянського д-ту священник “Baptizatorum iakozkolwiek popisał, ale Matrimoniorum cale nie ku rzeczy, bo u Forma in Usitata, y to tak rok coś poczał y ni to, ni owo popisał” (Там само. – Арк. 155 зв.); у с. Травотолоки Поморянського д-ту душпастир “coś nagłuzował, ale właśnie jak by iey nie było, iedno drugiego się nie trzyma” (Там само. – Арк. 154).

¹⁴⁴ “Teraz [Paroch] poczał coś grzymolić Baptizatoru[m], ale, iak mowi przysłowie, ni k sełu, ni k horodu, ani formą zwycayna, ani to na kompaturcę nalezytey, bo gwazdał coś, że y przeczytać trudno” (Там само. – Арк. 90).

¹⁴⁵ У с. Рудники ревізори виявили, що парох “ma Baptizatorum po iednemu na rok zapisane swiezym pisanem, znać, że się teraz na nie zdobywał” (Там само. – Арк. 88-88 зв.), а в с. Храбузна “Baptizatorum et Matrimonialu[m] ma, ale tylko po iednemu na ieden zapisane, znać, że nieprawdziwie konnotowane” (Там само. – Арк. 155).

¹⁴⁶ Там само. – Ркл-12. – Арк. 18, 66.

¹⁴⁷ Там само. – Ркл-11. – Арк. 17 зв., 19, 32, 35 зв., 48 зв., 73, 103 зв., 123, 124-124 зв., 119 зв., 122 зв., 131 зв., 162 зв., 163 зв., 164, 206, ; Ркл-12. Арк. 20 зв., 21, 34 зв., 44 зв., 46, 55-56 зв., 63, 75 зв., 77, 98, 99 зв., 100.

¹⁴⁸ “Prawie wcale niema, tylko krzczonych mało co y slubow kilka” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 54).

¹⁴⁹ Там само. – Ркл-11. – Арк. 62, 192; Ркл-12. – Арк. 40, 102 зв., 103 зв., 104 зв.

¹⁵⁰ Там само. – Ркл-11. – Арк. 80, 210.

¹⁵¹ Там само. – Арк. 137 зв.

¹⁵² Там само. – Арк. 81, 210 зв.

¹⁵³ Там само. – Ркл-12. – Арк. 84.

¹⁵⁴ Там само. – Ркл-11. – Арк. 161 зв.

¹⁵⁵ “Nieporządna nieoprawna od lat circiter trzynaście nie wpisal więcej nad dziesięciora” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 76 зв.).

¹⁵⁶ “...nikogo w nie cale nie wpisuię, kiedy od lat dwudziestu rok żaden Mało kogo Chrzszczonych y Slubow wpisuywał” (Там само. – Арк. 78).

¹⁵⁷ Там само. – Ркл-11. – Арк. 59.

¹⁵⁸ Там само. – Ркл-11. – Арк. 74 зв., 108 зв., 148 зв., 175, 176, 177; Ркл-12. – Арк. 28 зв.

¹⁵⁹ Там само. – Ркл-12. – Арк. 19.

¹⁶⁰ Там само. – Арк. 27.

¹⁶¹ Звичними були записи на кшталт “absolute niemasz”), “cala nieporzadna, bo iey absolutie niema”, “niema”, “nie pisze się”, “nie pokazal”, “nie produkował”, “nie znayduią się”, “non produxit”, “penitus y papierku niema”, “prawie wcale niema”, “wcale niema”, “żadnych absolute niema”, “żadnych niema”, “żadnych penitus niema”. Ці записи стосуються 83 церков, особливо церков Войнилівського д-ту.

¹⁶² НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-11. – Арк. 53.

¹⁶³ Там само. – Арк. 180.

¹⁶⁴ Левицкий П. Униатские визиты, или ревизии приходов 18 ст., как церковно-исторический материал. 1908 г. // Институт рукопису ЦНБ ім. В.Вернадського. – Ф. 304 (Дисертації Київської Духовної Академії). – Од. зб. 2029. – С. 347.

¹⁶⁵ Крикун М. Г. Питання демографії... – С. 134; Gieysztorowa I. Wstep do demografii staropolskiej. – Warszawa, 1976. – S. 201-202.

¹⁶⁶ У с. Торговиця Городенківського д-ту візитатори зіткнулися з відкритим і зухвалим ігноруванням їхніх вимог: “Gdyśmy pytali o Metriki, odpowiedział: “U mene Metryka ktytorka Dmytrycha” (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-11. – Арк. 34 зв.).

¹⁶⁷ Священик с. Волиця Жидачівського д-ту метрик “nie pokazał u w zwyczaju do tych czas nie miał” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 40 зв.); у с. Рудники Заболотівського д-ту парох “powiedział, że tu dotych czas tego zwyczaju nie było” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 87 зв.); у с. Янчин Рогатинського д-ту душпастир рішуче заявив візитаторові: “Nasi Oucowie tego nie pisali, u ia nie będę” (Там само. – Арк. 112).

¹⁶⁸ Про поняття старовини в середньовічному суспільстві див.: Кром М. “Старина” как категория средневекового менталитета (по материалам Великого княжества Литовского XIV – начала XVII вв.) // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – К., 1994. – Т. 3. – С. 68-85.

¹⁶⁹ Метрика. – Арк. 6, 7 зв.

¹⁷⁰ У с. Мармузовичі Білокам'янецького д-ту візитатори з'ясували, що “metryki niema, bo... [Paroch] powiedział, na co, bo Parochianow wszystkich niema tylko N 6” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 87).

¹⁷¹ Для прикладу наведемо кілька типових свідчень візитаторів: у с. Дора “Metryki żadney niema, bo u Parochia[n] tylko z dziesięć” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 57 зв.); у с. Загайпіль отець “Metryki dotąd żadney nie miał, bo powiadał, że od poświęcenia Swego ani Chrzciał, ani Slubow dawał” (Там само. – Арк. 40); у с. Саджава священик “Metryki ieszcze żadney nie pisał, bo ani się krszcza, ani zenia, ponieważ niema komu” (Там само. – Арк. 54 зв.-55); у с. Студнянка парох “ekuzował się tym, że u nie pamientam, kiedym krścił” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 5 зв.).

¹⁷² “Metryki niema, z Domowstwem u ze wszystką ruchomością zgorzała” (Там само. – Арк. 207 зв.).

¹⁷³ “...powiada, że iakoby pogorzeć z domowstwem miała” (Там само. – Арк. 56).

¹⁷⁴ Там само. – Арк. 104 зв. (с. Коропець Потоцького д-ту), 149 зв. (с. Черемхів Княгининського д-ту), 171 зв. (с. Підшумлянці Завалівського д-ту), 218 зв. (с. Янівка Теревовлянського д-ту); Ркл-12. – Арк. 65 зв. (с. Перепельники Золочівського д-ту), 101 зв. (с. Брикун Гологорівського д-ту) та ін.

¹⁷⁵ Там само. – Ркл-11. – Арк. 202 зв.

¹⁷⁶ Там само. – Арк. 122 зв.

¹⁷⁷ Візитатор зауважив, що цей душпастир “tylko Baptizatorum kilkora zapisał, bo u te u Żyda w Zablotowie kilka lat za kilkanaście groszy przepite były, u tam walały się” (Там само. – Арк. 85 зв.).

¹⁷⁸ Там само. – Арк. 81, 82 зв.

¹⁷⁹ Там само. – Арк. 51.

¹⁸⁰ “[Metryki] nie pokazał, ekuzował się, żem nie zastał, a co okrzycił, konnotatkę pokazał” (Там само. – Ркл-12. – Арк. 103).

¹⁸¹ “Metryki nie pisze, tylko po karteluszach” (Там само. – Арк. 78 зв.).

¹⁸² “... [Metrika] niorządna, tylko na Karteczkach pisze, aby się pisało” (Там само. – Арк. 37).

¹⁸³ “Metryki kылka kartek dla proformy trzyma” (Там само. – Ркл-11. – Арк. 205).

¹⁸⁴ “...tylko coś krszczonych na raptularzyku ponotował, u to już od Roku 1730 u Notaty niema” (Там само. – Арк. 51).

¹⁸⁵ “Metryki żadney niema, coś w kałedarzu na powszywanych, iak to pospolicie bywa, гоłych kartach rozapisywał, i to wyczytać nie można, u aringą przedziwną, cale nie ku rzeczy” (Там само. – Арк. 156).

¹⁸⁶ Там само. – Арк. 169 зв.

¹⁸⁷ Там само. – Ркл-12. – Арк. 79 зв.

¹⁸⁸ Там само. – Ркл-11. – Арк. 184.

¹⁸⁹ Там само. – Ркл-11. – Арк. 58, 91, 95, 144 зв., 162 зв., 165 зв., 173; Ркл-12. – Арк. 92 зв.

¹⁹⁰ Там само. – Ркл-11. – Арк. 135, 158 зв.

¹⁹¹ Там само. – Ркл-12. – Арк. 44 зв.

¹⁹² Там само. – Ркл-11. – Арк. 190.

¹⁹³ Там само. – Арк. 131.

¹⁹⁴ Там само. – Арк. 25 зв.

¹⁹⁵ “Metryki in Antecessum żadney niema, dopiero (iак мовіа, оckнaў сіє Hołofernєs, kіedy bez głowy) papier uwiązał, y szlubow kilka wpisаł, z okrszczonych żadnego” (Там само. – Арк. 117).

¹⁹⁶ Барвінський Б. Метрики в сільській практиці... – С. 23-24.

¹⁹⁷ ЛНБ НАН України, від. рук. – Ф. 141. – Оп. 1. – Спр. 523/III. – С. 7, 13, 21, 37, 141, 147, 177, 183, 213, 219, 241, 249, 281, 291, 303, 309, 321, 347, 353, 373, 383, 385, 399, 441.

¹⁹⁸ Орендатори Ходорівського ключа магнатів Лянцкоронських потребували метричних свідоцтв своїх підданих вже на початку XVIII ст. Зокрема, протягом 1707-1758 рр. до панської канцелярії на вимогу мандаторів парафіяльні священники сіл Демидова, Загірочки, Молотова та Сугрова направили десятки витягів з метричних книг, що засвідчували місце народження та походження селян (ЦДІА у Львові. – Ф. 181. – Оп. 2. – Спр. 2495).

¹⁹⁹ Барвінський Б. Метрики в сільській практиці... – С. 24-25.

²⁰⁰ Дослідження польських вчених також показують, що акти візитацій костелів хибують неточностями й можуть у кращому випадку бути додатковим джерелом статистичної інформації в демографічних студіях (Крикун М. Г. Питання демографії... – С. 135; Kumor B. Przedzobiorowe wizytacje... S. 45-46; Velrose E. Dokładność informacji demograficznych pochodzących z przedzobiorowych wizytacji kościelnych // PDP. – 1969. – Т. 2. – S. 47-52.

²⁰¹ Про те, що метрики були чи не єдиними церковними документами парафіяльних архівів, свідчать їх тогочасні стереотипні назви – “книги парафіяльні”: “Księg Parochialnych czyli Metryk malo со ma...”, “Księgi parochialne baptyzatorum et contrahentium zupełnie...” (НМЛ, від. рук. і ст. – Ркл-11. – Арк. 15, 23).

* * *

Ігор Скочиляс (Львів): Запровадження метричних книг у Київській митрополії (середина XVII – XVIII ст.)

Запровадження метричних книг у Київській митрополії впродовж другої половини XVII ст. було складовою ширшої програми церковних реформ, ініційованих Петром Могилою в українсько-білоруських землях. Уперше кодифіковані Православною церквою зразки метричних записів з’явилися у Требнику Могили 1646 р., а згодом їхні редакції поширилися у Перемишльській (1675 р.), Львівській (1680 і 1687 рр.) та Київській (1690 р.) єпархіях. Метричні книги реєстрації хрещених, миропомазаних, вінчаних, померлих і живих парафіян були покликані покращити рівень душпастирства та допомогти парафіяльному священникові встановити повний контроль за публічним і навіть приватним життям мирян у межах парафії. Окрім суто релігійного значення, метричні книги відігравали й важливу суспільну роль, у XVIII ст. вони набули практичного застосування, перетворившись на легітимний юридичний документ. Водночас аналіз ведення метричних записів у Львівській унійній єпархії протягом першої третини XVIII ст. засвідчує, що, незважаючи на рішення Замойського собору 1720 р., впровадження у сільських парафіях обов’язкової реєстрації природного руху населення відбувалося поволі. Лише зі середини XVIII ст. метричний облік людності став повсякденною еклезіальною практикою фактично в усіх українських етнічних землях у складі Московського царства, Речі Посполитої та, певною мірою, Австрійської монархії, Молдавського й Семигородського князівств.

Ключові слова: Київська митрополія, метричні книги, природний рух населення

* * *

Ігор Скочиляс (Львов): Введение метрических книг в Киевской митрополии (середина XVII – XVIII в.)

Введение метрических книг в Киевской митрополии во второй половине XVII ст. было составляющей широкой программы церковных реформ, инициированных Петром Могиллой в украинско-белорусских землях. Впервые кодифицированные Православной церковью образцы метрических записей появились в Требнике Могилы 1646 г., а позже их редакции распространились в Перемишльской (1675 г.), Львовской (1680 и 1687 гг.) и Киевской (1690 г.) епископиях. Метрические книги регистрации крещенных, миропомазанных, венчанных, умерших и живых прихожан должны были улучшить уровень пастырства и помочь приходскому священнику установить полный контроль за публичной и даже частной жизнью мирян в пределах прихода. Кроме исключительно религиозного значения, метрические книги играли также важную общественную роль, в XVIII ст. они приобрели практическое употребление, став легитимным юридическим документом. В то же время анализ ведения метрических записей во Львовской унийной епископии на протяжении первой трети XVIII ст. свидетельствует, что, несмотря на решения Замойского собора 1720 г., введение в сельских приходах обязательной регистрации природного движения населения происходило медленно. Лишь с середины XVIII ст. метрический

учет стал ежедневной еклезиальной практикой фактически на всех украинских этнических землях в составе Московского государства, Речи Посполитой и, в некоторой степени, Австрийской монархии, Молдавского и Семигородского княжеств.

Ключевые слова: Киевская митрополия, метрические книги, природное движение населения
* * *

Ihor Skochylyas (Lviv): The Introduction of Parish Registers into the Metropolitanate of Kyiv (middle of the 17th – 18th ĩ.)

The introduction of the parish registers into the Metropolitanate of Kyiv during the second half of the 17th century was a constituent part of a broader programme of the ecclesiastical reforms initiated by Metropolitan Petro Mohyla upon the Ukrainian-Buelorussian lands. The first examples of church registers, codified by the Orthodox Church, appeared in the Euchologion (Trebynyk) of Petro Mohyla in 1646, and subsequently, versions of these registers spread throughout the Eparchies of Psemysl (1675), Lviv (1680), and 1687) and Kyiv (1690). The parish registration of births, baptisms, chrismations, marriages and deaths of the parishioners was intended to improve the level of pastoral work and to help a parish priest to put the public as well as private life of his parishioners under control within the framework of the parish. In addition to the religious significance, parish registers played an important public role: in the 18th century they also found practical application, having become legal juridical documents. Besides, the analysis of the content of the registers in the eparchy of Lviv in union with Rome during the first third of the 18th century attests that despite the decisions of the Council of Zamost in 1720 the obligatory registration of the regular migration of people was introduced rather slowly. Only by the mid-18th century the population registration had become a daily ecclesiastical practice throughout the Ukrainian lands within the Moscovian kingdom, the Polish-Lithuanian Commonwealth and, to some extend, also within the Austrian empire and the principalities of Moldavia and Transylvania.

Key words: Metropolitanate of Kyiv, metrical records, regular migration of people